

מינה רוזן

ארגון הקהילה היהודית בסלונקי (1912-1943): בין תומכים בהיטמעות, סוציאליסטים וציונים*

השבר והחזרה לשגרה (1912-1933)

כניסת היוונים לסלונקי בשנת 1912 הייתה לא רק מעבר משלטון של אימפריה רבת לאומים למדינת לאום, אלא גם מעבר מעולם מושגים אחד למשנהו. מערכת מושגיו וערכיו של העולם העות'מאני נהפכה באחת לנחלת העבר. האנשים שנולדו והתחנכו בתוך המערכת הזאת אולי הבינו זאת במישור הפורמלי, אולם אין ספק שבמישור הרגשי והתודעתי הם היו רחוקים מהבנת השינוי שהתחולל בעולמם. השרפה הגדולה של 1917 השמידה את ארכיון הקהילה, כך שאין תיעוד מסודר על מה שהתרחש בתוכה בשנים 1912-1918. למעשה, רק משנת 1918 קיים תיעוד פנימי ורק משנת 1925 הוא היה רציף. המסגרת הארגונית של הקהילה שירשה ממשלת יוון מהשלטון העות'מאני נקבעה באמצע המאה התשע-עשרה, ועד 1912 עברה שינויים קטנים בלבד. הקהילה נוהלה על ידי כמה מוסדות שיכלו לשמש מעין מערכת של בלמים וביקורת:

1. מְגִ'לְסֵי עֲמוּמִי – האספה הכללית של כל משלמי מס הַפִּיצ'ה, המס הקהילתי הישיר. מס זה היה בעיקרון מס פרוגרסיבי, אולם מעל תקרה מסוימת נעצר ולא עלה עוד. האספה הכללית הייתה מעין מועצה מחוקקת.
2. מְגִ'לְסֵי ג'ֶסְמָאנִי – מועצה גשמית, קוֹנְסִילִי קוֹמוֹנָל (בספרדית-יהודית); המועצה החילונית, שהייתה הוועד הפועל של הקהילה ונבחרה מתוך המג'לסֵי עמומי. להלן היא נקראת הוועד המנהל.
3. מְגִ'לְסֵי רוֹחָאנִי – המועצה הדתית, שטיפלה בכל ענייני הקהילה שהצריכו התייחסות לדיני ישראל. בתקופה זו הללו הלכו והצטמצמו לענייני נישואין, גירושין וירושה. לאספה הכללית נבחר נשיא, וכמו כן נבחר נשיא לקהילה כולה, שהיה אחד מחברי הוועד המנהל. הרב הראשי מונה בהסכמת כל הגופים הללו. לכאורה, מדובר כאן בהליך דמוקרטי שמבטיח ניהול תקין ומאוזן של הקהילה. למעשה, החיים הפוליטיים

* המאמר מבוסס על פרק 3.2.2 מספרי גשר צר מאד: יהודי שאלוניקי תחת שלטון יוון, 1912-1943 (בהכנה). ארכיון קהילת סלונקי התפזר במהלך מלחמת העולם השנייה בכל רחבי אירופה, וכיום נמצאים חלקים שלו במוסקווה, בירושלים, בסלונקי, בניו יורק, באמסטרדם ובבודפשט. בפרק נעשה שימוש בארבעה חלקים של הארכיון: חלק אשר נשמר כיום בארכיון המדינה הרוסית במוסקווה בתוך ארכיון הקג"ב, המכונה "הארכיון המיוחד"; חלק שנמצא בארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי בירושלים; חלק שנמצא בארכיון יו"א בניו יורק; וחלק שנמצא בארכיון בית המדרש לרבנים בבודפשט.

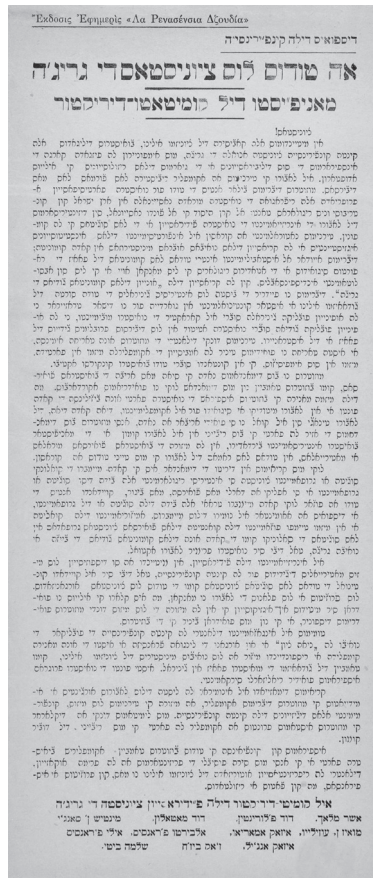
הפורמליים היו ונשארו מנת חלקה של קבוצה קטנה מאוד באוכלוסייה, זו שנמנתה עם משלמי מס הפיצ'ה. לא הייתה בחירה של ממש בשום מוסד מן המוסדות, אלא מינויים שנבעו ממשאים ומתנים ופשרות בין כל הנוגעים בדבר. להלכה, אחת לשלוש שנים נבחרה מתוך האספה הכללית ועדה ששמה את חברי הקהילה וקבעה מה גובה מס הפיצ'ה שישלמו. למעשה, קביעה זו, שכונתה "עריכה", לא נעשתה באופן סדיר, וכאשר היה חשש שמס הפיצ'ה לא ישולם, השאירו את העריכה הקודמת.

בשנת 1856 הוקמה גם מועצה מייעצת של אנשים שלא היו אזרחים עות'מאנים. מטרת הקמתה של הוועדה הזאת הייתה לעקוף את האיסור העות'מאני על נתינים זרים להשתתף בניהול הקהילה, ולרתמם למימון צרכיה. במשך הזמן הצטמצם מאוד מספר משלמי הפיצ'ה, ולמעשה האספה הכללית הורכבה מחברי המועצה המייעצת ומחברי המג'לס-ג'סמאני, שהתאספו כל אימת שהיה צורך בדיון בפורום רחב יותר.

בראשית 1912 נערכו בפעם האחרונה בחירות למוסדות הקהילה תחת השלטון העות'מאני. ברשימת המועמדים לבחירות הללו מופיעים 794 אנשים שהיו זכאים לבחור, או לבחור ולהיבחר, למוסדות הקהילה. בין כל האנשים הללו היו קשרי משפחה הדוקים, רבים היו מחותנים אלה באלה. למן 1912 עד 1920 לא נערכו בחירות כלליות בקהילה. לקראת 1920 הוגדל מספר משלמי הפיצ'ה והגיע ל-2,000-3,000 (אין תיעוד מדויק של מספרם). על כן הונהג סדר בחירה שעל פיו משלמי הפיצ'ה בחרו מאה איש לאספה הכללית, ואלה בחרו בשתי הצבעות את חברי הוועד המנהל וחברי המועצה המייעצת. ההסדר החדש הזה, שנועד לכאורה לפשט את סדרי הבחירה, שימר למעשה את כוחה של האוליגרכייה המסורתית. היבט זה של החיים תחת השלטון העות'מאני לא השתנה גם לאורך חלק ניכר מן התקופה של החיים במדינה היוונית. החיים הפוליטיים הפורמליים היו ונשארו מנת חלקה של קבוצה קטנה מאוד באוכלוסייה. ניהול ענייניה של הקהילה המשיך להיות עניין פנימי, ואפילו משפחתי, באותם חוגים חברתיים שעמם נמנו משלמי המס, והאחרים לא יכלו כלל לברר, או להבין, את הקשר בין המציאות הקהילתית שחיו בה לבין אופן ניהולה של הקהילה.

הרב יעקב מאיר בקבלת פנים חגיגית. סלוניקי, 1913 (אוסף משפחת גרוס, תל-אביב)

קול קורא מטעם הוועד המנהל של הפדרציה הציונית של יוון אל כל ציוני המדינה. סלוניקי, 1927 (מכון בן צבי)

בעולם העות'מאני הסדר הזה היה הסדר הטבעי, ואולם המדינה היוונית ראתה עצמה כנושאת דגלם של רעיונות המהפכה הצרפתית, ובמיוחד נכון היה הדבר כאשר הרעיונות האלה שירתו את האינטרסים שלה. בראש ובראשונה היא דרשה כל מה שמדינה ריכוזית דרשה, דהיינו תקנון ברור, סדרים ברורים ופנקסי חשבונות מבוקרים. הייתה זו גם דרישה שאפשרה לממשלה היוונית לפקח על ענייני הקהילה ולהתערב בהם בהתאם לצרכיה של הממשלה ועל פי הבנתה. בה בעת דרשה המדינה להעניק זכות בחירה לכל גבר בקהילה מגיל עשרים ואחת ללא קשר לגובה המסים ששילם. ממסד הקהילה היהודית מצדו ניסה לשמר את הסדרים הישנים, ובראש ובראשונה את הנוהג שרק משלמי המסים משתתפים בחיים הפוליטיים, ועל כן רק הם משתתפים בבחירות למוסדות הקהילה. עמימות המדיניות הכספית הייתה גם היא נושא שהקפידו לשמרו. עם זאת ההקשר של החופש הפוליטי שממנו נהנתה החברה היהודית, אולי בפעם הראשונה מאז התיישבות מגורשי ספרד בעיר, והקיפאון שאחז במנהיגות המסורתית עם כניסת היוונים לעיר הביאו לשינוי חשוב בחייה הארגוניים של הקהילה.

חוט השני של כל החיים הציבוריים והארגוניים של הקהילה בתקופה היוונית היה הפוליטיזציה שהתחוללה בהם. הפוליטיזציה של חיי הקהילה החלה בכך שהחוגים שניהלו את חייה בתקופה העות'מאנית נסוגו אל מאחורי הקלעים של החיים הציבוריים והארגוניים, ואף עזבו את העיר והמדינה. אלה היו רבים מן התעשיינים הגדולים, הבנקאים ואנשי העסקים שבחלקם אף היו נתינים זרים. נסיגת האנשים הללו התבטאה בכך שבעקבות הפרעות שנתלו לכניסת היוונים לעיר בשנת 1912, התגובה העיקרית של הקהילה וייצוגה כלפי השלטונות נעשו לא על ידי מוסדותיה החילוניים, שבהם שלטו החוגים הללו, אלא על ידי הרב יעקב מאיר, שהיה קשור בחזקה לחוגים הציוניים בעיר. הקיפאון שאחז בהנהגה שעמה נמנו אנשים כמו שמואל דניאל מודיאנו ויעקב יוסף קאזיס, יצר ואקום שאליו נכנסו הציונים. מן המצב הזה שוב לא הייתה חזרה. על ההנהגה בתקופה היוונית נאבקו שלוש קבוצות עיקריות: הציונים, הסוציאליסטים ואנשי הזרם המרכזי (או כפי שכינו עצמם בספרדית-יהודית "בלוק מודיאדו"). הזרמים הללו הגדירו עצמם במונחים אידאולוגיים ברורים למדי. הציונים חרתו על דגלם פעולה למען הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, ובד בבד מאבק על זכויות היהודים באשר הם, דהיינו בסלוניקי עצמה. הרדיקלים שבהם לא נמנעו ממאבק חזיתי עם המדינה, העיר והחברה היוונית, מתוך מחשבה שזהו משחק סכום אפס, שבו הם תמיד נמצאים בצד המרוויח – אם ישפרו את תנאי חייהם של יהודי סלוניקי, מה טוב; אם לא, הרי תהיה זאת הוכחה נוספת לחיוניותה של הקמת המדינה היהודית. עד 1934 הייתה ידם של הרדיקלים על העליונה. משנת 1935, כאשר נסגרו שערי הארץ בשל מדיניות ההגירה החדשה של שלטונות המנדט, פנתה הפרקטיקה של התנועה הציונית למציאת נתיב לחיים משותפים עם הסביבה היוונית. הציונים השתייכו ברוב המקרים למעמד הבינוני והבינוני גבוה, ורובם ראו ביהודיותם פן יסודי של זהותם – זו הייתה אחת הסיבות להתנגדותם להכנסת החינוך היווני הממלכתי לקהילה. סיבה חשובה אחרת, בקרב המתונים שבהם, הייתה רצונם להנחיל לילדיהם מלבד השפה העברית גם שפות אירופיות נוספות שהיו חיוניות לכל מי שביקש לעסוק במסחר או במקצוע חופשי, שהיו העיסוקים הנפוצים ביניהם.

הסוציאליסטים ראו בצדק חברתי את משאת נפשם. דת ומסורת היו בעיניהם עניינים פרטיים. הם רצו בחירות חופשיות פתוחות לכול, שקיפות מרבית בניהול הקהילה וגישה שוויונית למשאביה. כמו כן הם דגלו באינטגרציה בחברה ובמדינה היוונית, ובמיוחד תמכו בהכנסת החינוך היווני הממלכתי לקהילה היהודית – הן משום שזה היה בעיניהם צעד חשוב בדרך לאינטגרציה, והן משום שהוא הבטיח חינוך שווה לכל נפש, ולא רק לילדי

העשירים. הסוציאליסטים יצרו מפלגה משלהם לצורך המאבק על השלטון בקהילה, וקראו לעצמם בספרדית-יהודית "בלוק פופולאר", דהיינו הקבוצה העממית. הזרם הזה ייצג את האינטרסים של תושבי הפרוורים החדשים של סלוניקי אשר צמחו בעקבות השרפה הגדולה של 1917. הפרוורים האלה היו שיכונים ציבוריים שהשתייכו לקהילה, וברובם היו קסרקטינים של חילות מעצמות ההסכמה שהוסבו למגורים. חלקם היו שיכונים שנבנו על ידי הקהילה להשכרה, וחלקם היו צריפונים ופחים מטים לנפול. מכל מקום הם היו מעונם של הפועלים היומיים, העניים, המובטלים ודלי הארץ.

זרם ה"בלוק מודיראדו" השתייך לאותה קבוצה חברתית שאליה השתייכו הציונים, דהיינו למעמד בינוני ובינוני גבוה, אבל בשונה מן הציונים המתונים הללו דגלו באינטגרציה בחברה היוונית, לכל הפחות למראית עין, וראו את עתידם ביוון, באירופה ועל כל פנים לא בארץ ישראל.

הוואקום שנוצר בהנהגת הקהילה היהודית אחרי 1912 בא לידי ביטוי במערכת היחסים בין הקהילה לשלטון היווני. יעקב מאיר, שדמותו הייתה הדומיננטית בשנים 1912-1919, לא היה האדם היחיד בזירה. גם יעקב יוסף קאזיס (1845-1935), נשיא הקהילה שנבחר בבחירות האחרונות תחת שלטון בית עות'מאן בשנת 1912, היה שריד התקופה העות'מאנית. לקאזיס לא היה שום אינטרס להתקוטט עם המדינה היוונית. הוא היה סוחר גדול וחבר לשכת המסחר של סלוניקי בתקופה העות'מאנית וגם בתקופה היוונית. אחותו של קאזיס, פ'אקימה, הייתה אשתו של הבנקאי הידוע שאול מודיאנו. דרך הנישואין

כרזה בלאדינו הקוראת להצביע בבחירות לפרלמנט למועמדי המפלגה הליברלית של אֶלֶקְטִירִיוֹס וְנִיֶּלֶוֹס. בין המועמדים יעקב יוסף קאזיס. סלוניקי, לפני מרץ 1915 (מכון בן-צבי)

האלה היה קאזיס מקושר לא רק לאחד האנשים העשירים ביותר בסלוניקי ובאימפריה העות'מאנית כולה, אלא גם לנשיא הוועד המנהל של הקהילה בשנת 1910, שמואל דניאל מודיאנו. אף שקאזיס היה שותף בעסקיה של משפחת מודיאנו, התמוטטות בנק מודיאנו בשנת 1911 לא פגעה בו באופן אישי, כמו שלא פגעה פגיעה אנושה בקרוביו דרך קשרי חיתון ממשפחת מודיאנו עצמה. חלקם עזבו את העיר, אבל מי שנשארו נותרו אנשי עסקים גדולים ממש כמו מי שהיגרו לאירופה. קאזיס השתייך למעמד השליט המסורתי לא רק מן ההיבט הכרונולוגי והמעמדי משפחתי, אלא גם מן ההיבט האידאולוגי. המעמד הזה דגל בנאמנות גמורה לשלטון העות'מאני, ועתה עבר חלק ממנו לדגול בנאמנות גמורה למדינה היוונית – לבעל השלטון ניתנה הנאמנות. אלה היו אנשים שראו בציונות אידאולוגיה שעשויה להחשיד את הקהילה היהודית בעיני היוונים, והשתדלו לבדל עצמם ממנה ומן התומכים בה. בהתנגשות הראשונה בין המדינה היוונית לקהילה בסלוניקי, שהתעוררה בעקבות פגיעות ביהודי העיר במהלך נובמבר ודצמבר 1912, לא נשמע קולו של קאזיס. הוא חיכה לראות לאן נושבות הרוחות ומה עצמתן, והניח לרב מאיר לספוג את התגובות הראשונות. ואולם בחלוף הזמן הבעיות הלכו ונערמו, והסתבר שהחוגים הציוניים פועלים במקום שהקהילה הייתה צריכה לפעול, ושלעתים הם פועלים בניגוד למה שנשיא הקהילה סבר שיהיו האינטרסים החדשים שלו ושל בני מעמדו. החוגים הציוניים הצליחו לעורר תסיסה חזקה בחו"ל בכל הנוגע ליחס הממשלה היוונית ליהודי סלוניקי הן בעניין שיקום פליטי השרפה הגדולה של 1917, הן בנוגע לשמירת השבת בתור יום המנוחה של העיר והן בשלל בעיות קטנות אחרות. קאזיס הבין

כרטיס חבר בקונגרס היהודי של סלונקי על שם יצחק שאול אַמאָריליון, 10 במרץ 1919 (מכון בן צבי)

ששיתוף פעולה עסקי בתוך יוון מותנה בריסון התלונות שזרמו מן הקהילה היהודית לאמצעי התקשורת ולגורמים פוליטיים בחו"ל, והוא נכנס בעובי הקורה הזאת. אולי ניתן היה להקטין את גובה הלהבות, אבל לא היה אפשר לעצור את הפוליטיזציה של הקהילה.

במרץ 1919 התכנס בסלונקי הקונגרס הציוני הפאן-הלני הראשון, ולתדהמתו של קאזיס התחוויר לו שהקונגרס הזה יעמיד אותו במצב מאוד לא נוח מול השלטונות היווניים. בשלב זה הייתה ברורה תכניתה של ממשלת יוון לשיקום השטח השרוף, והוא, מודיאנו ואחרים כבר טוו את הרעיונות שיאפשרו להם להרוויח מן התכנית הזו הון רב. לא הייתה לו שום כוונה לוותר על הסיכוי הזה. ב-17 במרץ 1919 הוא כתב למנהל הכללי של מְקְדוֹנִיָה כי ארבעה ימים לפני כן הוקמה בקונגרס ועדה "שתקבל

החלטות", ועדה שהוא אינו חבר בה; לשון אחר, הוא אינו רואה את העתיד עין בעין עם חבריה. הוא הסביר למנהל הכללי כי יהודי סלונקי רוצים אוטונומיה לאומית. קאזיס זעם על החתירה תחתיו ועל החתירה כנגד האינטרסים שלו ושל אחרים, ועל כן הודיע על התפטרותו מתפקיד נשיא הקהילה. התפטרותו לא התקבלה על דעת בני משפחתו ועל דעת שותפיו לאינטרס, והוא המשיך לכהן בתפקיד נשיא הקהילה בהפסקות קצרות עד שנת 1930, ובכך שימש לאורך זמן גשר מן התקופה העות'מאנית אל התקופה היוונית. הרב מאיר, שהתקשה להתמודד עם הלחצים שהופעלו עליו הן מצד הממשל היווני והן מצד הממסד הקהילתי סביב קאזיס, הוא שעזב את העיר חזרה לארץ ישראל בספטמבר 1919. חבריו של מאיר לדרך ולרעיון עשו מאמצים נואשים להחזירו, ומאיר הסכים לחזור רק אם תינתנה בידיו הסמכויות שבהן אחז טרם עזיבתו "בתנאי שהכול יחזור לקדמותו, שהכול ייעשה על פי החלטותיו ודבריו" (ראובן, "אסאמבליה-סטאטוטוס-גראן רבינו", **לה רינאסינסייה ג'ודיאָה**, שנה 1, סדרה 2, מס' 17, 16 בפברואר 1920, עמ' 1). ואולם גם חלק מן הציונים לא היו בטוחים שהם רוצים שאדם אחד, רב מעלות ככל שיהיה, ישלוט בהם בלי מצרים.

בינתיים הצליח קאזיס להוציא משר התחבורה אֶלְפֶּסֶנְדְּרוֹס פֶּפֶנְסְטֶסִי, האדם שהיה ממונה על בינויה מחדש של העיר, הבטחה לבניית 600 בתים, או ליתר דיוק צריפונים, לפליטי השרפה. הוא גם הצליח להביא לכך שיהודי סלונקי ישוחררו באופן זמני מחובת השירות הצבאי. בעוד הוא טורח על אלה שלחה ההנהלה הציונית, שלא בטחה בו כלל, שליחים לאירופה כדי לגייס את המוסדות הציוניים שם ליזום את הוצאת השליטה בסלונקי מידי ממשלת יוון והסבתה לעיר בין-לאומית. כאשר התברר הדבר לקאזיס הוא מיהר לכתוב אל שר החוץ היווני נִיקוֹלָאוֹס פוֹלִיטִיס ולהדגיש כי הקהילה לא שלחה אף נציג לאירופה מאז שחרור העיר כדי לפעול בנושא זה. הוא אף הוסיף כי הקהילה פועלת לכך שהאוכלוסייה היוונית והאוכלוסייה היהודית תחיינה באחוזה, וכי הוועד המנהל של הקהילה פוסל כל ניסיון שמטרתו לפגוע ביחסים בין המדינה היוונית ולקהילה היהודית של סלונקי. במרץ 1920 נשא קאזיס נאום במעמד עם רב שבו קבע כי עתה, "לאחר שהממשלה קיבלה החלטה חיובית על הגיוס הצבאי שלנו, אפשר לומר שלולא היה על הפרק נושא הבנייה מחדש של סלונקי, המקום הוא גן עדן עבור היהודים" (מכתב של מנהל משרד העיתונות בסלונקי סְטִילִינֹוס פְּרוֹטוֹנוֹטָאָיוֹס אל שר החוץ באתונה מ-24 במרץ 1920, מצוטט אצל: קונסטנטופולו וורמיס, תעודות על ההיסטוריה, עמ' 100).

בסופו של דבר הושג הסדר שגרם נזק רב לאנשים הפשוטים, ושאפשר לעשירי סלונקי, יהודים כלא-יהודים, ואף לקהילה כארגון, לרכוש נכסי דלא נידי רבים באזורים שהיו אחר כך לאזורי היוקרה של העיר.

הרב בן-ציון חי עוזיאל.
ישראל, 1945

הרב בן-ציון חי עוזיאל (1880-1953)

נולד בירושלים לשושלת רבנים ודיינים. למד בישיבות הספרדיות בירושלים, בהן "תפארת ירושלים". בשנת 1911 נתמנה לרב ראשי ספרדי ליפו וסביבתה. במהלך מלחמת העולם הראשונה הוגלה לדמשק יחד עם ההנהגה הציונית. בשנת 1919 התמנה לנשיא תנועת "המזרחי". כיהן כרבה הראשי של סלוניקי בשנים 1921-1923. חזר לכהן כרב ביפו, ובשנת 1939 מונה ל"ראשון לציון" – הרב הספרדי הראשי בארץ ישראל. היה פעיל ומנהיג בתנועה הציונית ושימש ציר מטעם "המזרחי" בקונגרסים ציוניים.

ב-27 ביולי 1920 חתם אלכסנדרוס מלך יוון על חוק בנושא הקהילות היהודיות ביוון (חוק 2456). אף שהמסמכים הקשורים בחקיקה הזאת אינם נמצאים בידינו, ניתן להניח שאותם אנשים שנשעו לעתים מסלוניקי לאתונה, ובמיוחד יעקב יוסף קאזיס, היו בסוד העניין. החוק יצר למעשה את הבסיס החוקי לארגון הקהילה תחת השלטון היווני.

הפרק הראשון של החוק נגע למהות הקהילה, לסמכותה, לנכסיה ולמוסדות החינוך שלה. החוק קבע כי בכל מקום ואתר ביוון שבו חיות יותר מעשרים משפחות יהודיות ולהן בית כנסת, ניתן יהיה להקים קהילה יהודית. בכל מקום תהיה קהילה אחת ויחידה. כל הרכוש מכל סוג שהוא, שנמצא או שיימצא בכל אחת מהקהילות הללו, יהיה רכוש הקהילה ככלל. היהודים שחיים ביוון יהיו כפופים בעניינים דתיים לסמכות הרוחנית במקום מגוריהם. הקהילה תוכל לקבל מתנות ועזבונויות כדי לנהל את ענייניה, והיא תוכל לגבות מסים ישירים ועקיפים.

מעניין במיוחד הסעיף הקובע ש"אם ייקבע בצו מלכותי, על פי בקשתה של הקהילה, ובתנאי שהצו המלכותי יקבע את אופן החיוב, הזכויות וגובה העמלה של תתי-סעיפים ב עד ד הנזכרים לעיל [כלומר מסים ותשלומים מסוגים שונים], הכספים הללו ייגבו מהמפגרים בתשלום בהתאם לחוק הגבייה של הכנסות ציבוריות על פי בקשת הקהילה" (שם, עמ' 104). משמעות הסעיף הזה הייתה שאם הקהילה רצתה בכך, היא יכלה להציב את המסים שדרשה במעמד של מסי מדינה לכל דבר ועניין על כל הסנקציות המתלוות לפיגור בתשלום או לסירוב לשלם. הסעיף הזה מלמד על המשא ומתן שעמד בבסיס התקנות הללו. הקהילה היהודית ביקשה להשאיר בידיה את ההחלטה אם תפנה לשלטונות המדינה כדי לאכוף את סמכותה אם לאו, ובקשתה נענתה. סעיף חמש של התקנות הללו היה חשוב במיוחד. הוא קבע שלקהילה זכות לייסד ולקיים בתי ספר מיוחדים לילדים היהודים. לקהילה אמנם ניתנה זכות לקבוע את תכנית הלימודים של בתי הספר האלה, אבל התכנית הזאת לא תוכל להיות מנוגדת לעקרונות החינוכיים של המדינה היוונית,

חברי אגודת "מתנות לאכזינים" בשעת חלוקת אוכל ליתומים בפורים. סלוניקי, י"ד באדר תרפ"ו (28 בפברואר 1926) (מכון בן-צבי)

הרב ד"ר צבי קורץ (1888-1945)

הרב הראשי של יהודי סלוניקי בשנים 1933-1943, וראש הקהילה בסלוניקי תחת הכיבוש הגרמני בחודשים דצמבר 1942 - אפריל 1943. קורץ נולד ב'שוב שבגליציה. הוא למד מדעי המזרח באוניברסיטה של וינה, שם קיבל תואר דוקטור. בד בבד השלים את לימודיו בבית המדרש לרבנים בווינה. למד בבית הספר הגבוה למדעי היהדות בברלין, וממנו קיבל בשנת 1930 סמיכה לרבנות. קורץ נבחר לרב הראשי בסלוניקי במאי 1933, אחרי מהלכים ארוכים של בירורים ובדיקות של כמה מועמדים ידועי שם. בשנות כהונתו הוא ערך רפורמות בניהול מערכת הרישום של חברי הקהילה והשתדל להכניס סדר בניהול נכסיה. הוא עמל רבות לקירוב היהודים למדינה היוונית. קורץ התיידד עם בית המלוכה היווני ועם הדיקטטור יואניס מטקסס. מאמציו להכניס סדר במוסדות הקהילה ונכסיה עוררו ביקורת רבה בחוגי ההנהגה, ונעשו כמה ניסיונות להדיחו מתפקידו, אך ללא הצלחה. במאי 1941, אחרי כיבוש יוון על ידי הגרמנים, נעצר קורץ ונשלח לווינה, שם היה במאסר במשך תשעה חודשים. הוא שב לסלוניקי ולתפקידו בפברואר 1942, ובחודש דצמבר מינו אותו הגרמנים גם לתפקיד יושב ראש ועד הקהילה. קורץ התנה את מינויו בצירוף שישה חברים שניהגו עמו את הקהילה ויישאו באחריות הקולקטיבית לגורלה. בחודשים מרץ-אוגוסט 1943 נשלחו יהודי יוון למחנות ההשמדה. קורץ ומשפחתו נשלחו לברגן-בלזן. הוא נפטר מטיפוס ביוני 1945, זמן קצר אחרי שחרור המחנה. תפקידו של קורץ במהלך השואה נשאר בזיכרון ההיסטורי של הניצולים וצאצאיהם, וגם בזיכרון ההיסטורי היווני, כמי ששיתף פעולה עם הנאצים ונמנע מלהזהיר את היהודים מפני האסון המתרחש עליהם. ניתוח המקורות שעליהם מבוסס הזיכרון הזה ועימותו עם התייעוד מארכיוני משרד החוץ האיטלקי מלמדים כיצד שימשה הבניית אותו זיכרון כלי שאפשר לדורות שלאחר המלחמה להשלים עם עברם.

תלמידים ומורים מבית הספר "תורה ומלאכה". סלוניקי, 1925 (בית התמוצות)

והיא תבטיח כי הוראת השפה היוונית תהיה ברמה נאותה. מלבד הוראת השפה עצמה יילמדו המקצועות היסטוריה, גאוגרפיה ומדעים בשפה היוונית, והמורים שיורו את המקצועות הללו ימונו בהתאם לדרישות המדינה והחוק היווני. משמעות הסעיף הזה הייתה מרחיקת לכת. הוא קבע למעשה שחלק גדול מן המקצועות יילמדו מפי מורים יוונים, כלומר יוענק חינוך שעולה בקנה אחד עם המטרות הלאומיות של המדינה היוונית. המשמעות הזאת התנגשה עם האידאולוגיה הציונית משני טעמים: הטעם הראשון והבסיסי הוא שחינוך הדור הצעיר ללאומיות מסוימת מתנגש עם חינוכו ללאומיות אחרת. הטעם השני היה הדגש על הקניית השפה היוונית והפיכתה לשפת ההוראה העיקרית. הציונים השתייכו כאמור ברובם למעמד הבינוני גבוה, ומרביתם עסקו במסחר בקנה מידה גדול או במקצועות חופשיים הקשורים למסחר. העיסוקים הללו לא היו אפשריים ללא ידיעתן של שתיים שלוש שפות זרות לבד משפת הבית – ספרדית-יהודית. צרפתית ואיטלקית היו למשל שפות חיוניות לעיסוקים הללו. משמעותה של שימת הדגש על השפה היוונית הייתה דחיקת השפות הללו והשפה העברית הצדה. משמעות נוספת שקופלה בתוך הסעיף הזה הייתה קיפוח פרנסתם של מורים רבים במערכת החינוך היהודית, שלא ידעו כלל יוונית. הסוציאליסטים תמכו בהתלהבות בסעיף הזה, וכך גם המצדדים בהיטמעות מן ה"בלוק מודיראדו". סעיפים שש עד שמונה נתנו בידי הקהילה את הסמכות לנהל את כל ענייניה, נכסיה ומוסדות החינוך והדת שלה, ולמנות ועדות לצורך זה.

הפרק השני של החוק עסק בייצוגה של הקהילה כלפי חוץ. מן הפרק הזה מתברר שמה שהתרחש בקהילה בשנים 1912-1919 תאם את דרישות החוק היווני. המדינה היוונית ראתה ברב הראשי את המייצג הרשמי והיחיד של הקהילה – הרב ממונה ומפוטר בצו מלכותי, ורק בהיעדרו יכול למלא את מקומו נשיא הקהילה. בהיעדר שניהם יכול לייצג את הקהילה סגן הנשיא. הפרק הזה מאפשר להסביר גם את התנהלותה הארגונית של הקהילה משנת 1922, השנה שבה עזב הרב בן-ציון חי עוזיאל את העיר, ועד למינויו של הרב ד"ר צבי קורץ בשנת 1933, ואף את התנהלותו של הרב קורץ מיום שהתמנה. הסלוניקאים לא מיהרו למנות רב חדש, שכן חפצו לשמור בידיהם את סמכויות הניהול

של הקהילה. התנגשויותיהם המרות עם הרב קורץ נבעו בין היתר מפער הציפיות בין שני הצדדים בעניין הסמכות.

הפרק השלישי בחוק עסק בסמכויות השיפוט של הרב ובית דינו, והעניק לו את זכות השיפוט בכל ענייני המשפחה והירושה של היהודים. הפרק החמישי עסק באספה הכללית של חברי הקהילה. על פי הפרק הזה הסמכות העליונה בכל קהילה תהיה האספה, שלה כפוף גם הרב הראשי וגם הוועד המנהל של הקהילה. האספה הכללית של הקהילה אמורה הייתה על פי החוק הזה לכלול מספר מסוים של נציגים שייקבע על ידי חוקי הקהילה עצמם, ואשר ייבחרו מתוך כל הגברים שהם תושבים קבועים בשטח השיפוט של הקהילה, שהם אזרחים יוונים אשר מלאו להם עשרים ואחת שנה ושזכויותיהם האזרחיות לא נשללו מסיבה כלשהי (כנראה פלילית). הפרק הזה קבע שבאופן יוצא מן הכלל, ולמשך עשר שנים בלבד, יהודים שהם נתינים זרים ואשר היו חברי הוועד המנהל או אספת הקהילה הקודמת בעת פרסום החוק, ישתתפו באספה הכללית של הקהילה ויוכלו לבחור ולהיבחר למוסדותיה ולוועדות המנהלות אותה. הפרק הזה היה החוליה המקשרת בין העבר העות'מאני לבין ההווה היווני. עם זה היה בו חידוש רדיקלי בתיתו זכות בחירה לכל גבר שמלאו לו עשרים ואחת שנה בלי קשר לגובה המס ששילם לקהילה או אם שילם את המס בכלל. למעשה, הסעיף הזה לא נודע לציבור הרחב.

הפרק השישי בחוק החדש דרש מכל קהילה להציג את תקנונה לפני משרד הדתות לאישור, ולאחר מכן הוא יאושר בצו מלכותי ויפורסם בעיתון הרשמי. משמעות הפרסום הזה מבחינת הארגון הקהילתי הייתה שהוא יכול היה להישען על המדינה היוונית בבואו לכפות את החלטותיו על חבריו. על התקנון הקהילתי היה לפרט את דרכי הפעולה של המנגנון השלטוני של הקהילה, את הזכויות, החובות וסמכות השיפוט של האספה הכללית, הרב הראשי, שאר הרבנים, הוועד המנהל של הקהילה, הוועדות המיוחדות ותתי-המחלקות של הרבנות הראשית. כמו כן היה על התקנון לפרט כיצד ייגבו המסים והתשלומים השונים מחברי הקהילה, באיזו דרך ייבחרו הרב והנציגים לאספה הכללית, מה מספר חברי הוועד המנהל של הקהילה, המועצה הדתית ובית הדין, ומהם התנאים והדרכים שבהם ימנו הרב הראשי והמועצה הדתית את יתר בעלי התפקידים הדתיים בקהילה. הפרק השביעי עסק בעונשים המוטלים על מי שיעבור על הזכויות המוקנות לקהילה ולמוסדותיה.

עברה שנה לערך מעת קביעת החוק הזה, וחלקים מהותיים ממנו נשארו אות מתה. העיתון הסוציאליסטי **אַבְּאֶנְטִי** (קדימה) הצביע על שני תחומים שבהם המציאות הקהילתית לא עלתה בקנה אחד עם דרישות החוק. התחום הראשון היה מערכת החינוך. בנושא זה היו לסוציאליסטים טענות כנגד מוסדות הקהילה וגם נגד ממשלת יוון. לטענתם הציונים השתלטו על מוסדות הקהילה והכתיבו את תכנית הלימודים בבתי הספר. מן הכתוב ברור שהחוק לא הוצא אל הפועל. שפת ההוראה הייתה צרפתית, ומספר שעות ההוראה בעברית וביוונית היה שווה. הסוציאליסטים טענו שפשוטי העם אינם יכולים להרוויח את לחמם בעזרת השפה הצרפתית, ובוודאי לא בעזרת העברית, כי רמת המורות, שהן נערות צעירות חסרות הכשרה, נמוכה, וכי אין די בתי ספר. הקהילה לא הקימה בתי ספר אף שהבטיחה לעשות זאת לפני הבחירות, ועל כן לא נותר אלא לפנות אל המדינה. התחום השני שמתברר כי לא נעשה בו דבר כדי למלא את דרישות החוק היה תקנון הקהילה. לא נחקק תקנון כזה ולא פורסמה רשימת בוחרים, ומשום כך חלק הארי של הקהילה נמצא בדיוק באותו מקום שבו היה בתקופה העות'מאנית – ללא חלק ונחלה בחיים הפוליטיים וללא יכולת לשלוט בגורלו. הגם שציונים רבים השתתפו עתה במוסדות הקהילה, ולבסוף כבשו אותה לכאורה, ההיבט הזה של ארגון הקהילה

הרב צבי קורץ מלווה את גאורגיוס השני מלך יוון בביקורו בקהילה. בין מקבלי הפנים אלֶקְסַטוֹ גִּינִיאוֹ (בכובע צילינדר) וילדים מתנועות הנוער. סלוניקי, 1936 (אוסף אבנר כרץ, מעלה אדומים)

כתבת שער בעיתון **אַבְּאֶנְטִי**, שנה 3, מס' 74 שכותבתה: 'ילה קומידייה די לאס איליקסטייוניס קומונאלס' (הקומדיה שבבחירות למוסדות הקהילה). סאלוניקי, כ"ג באייר תרע"ג (30 במאי 1913) (מכון בן-צבי)

"חברי החוג למשחק של האגודה לציונות וספורט 'מקס נורדאו' בתלבושות ההצגה 'דרייפוס'. סלונקי, 1927 (בית התפוצות)

לא השתנה. הציונים, שהשתייכו למעמד חברתי שמילא עתה את מקום הממסד השליט בתקופה העות'מאנית, התנגדו לדמוקרטיזציה של הקהילה בדיוק כמו ברי הפלוגתא שלהם מן ה"בלוק מודיראדו". ההתנגדות הזאת נשענה על שני אדנים, האחד גלוי והשני סמוי. האדן הגלוי היה חששה של הנהגת הקהילה מפני עליית כוחם של הסוציאליסטים, אשר בעיני החברה היוונית הצטיירו כסוציאליסטים מן המין הגרוע, דהיינו אנטי-לאומיים, קוסמופוליטיים ומחוברים לאלמנטים זרים למדינה היוונית (הסוציאליסטים ה"טובים" היו לאומנים יוונים). עליית כוחם של הסוציאליסטים הוצגה על ידי המעמד הבינוני, הן הציוני והן של מי שהשתייכו ל"בלוק מודיראדו", בתור מהלך שיעורר התנגדות של המדינה והחברה היוונית כלפי הקהילה היהודית. האדן הסמוי שעליו נבנתה ההתנגדות לדמוקרטיזציה של הקהילה היה הרבה יותר איתן ומושרש, אחוז היטב במסורת הפוליטית של הקהילה מן התקופה העות'מאנית. הקהילה הייתה בעלים של נכסים רבים ועצומים, שנצברו במהלך 500 שנות השלטון העות'מאני. השליטה בנכסים האלה היטיבה מאוד עם מי שניהלו אותם, והללו לא ששו להתחלק בהנהלה הזאת או לתת דין וחשבון למישהו על ניהולם. המעמדות האלה "סגרו שורות" והשתדלו לשמור על השלטון ביניהם. כדי להבין נכונה את "סגירת השורות" יש להביא בחשבון את הנישואין האנדוגמיים, או למצער הפנים-מעמדיים, את השילוב בין משפחה לעסקים ואת המנהג העתיק של ממשל בשיטת הקואופטציה, אם לא להלכה כי אז למעשה. התוצאה הייתה שגם בנושא המרכזי שהעסיק את הארגון הקהילתי באותו זמן התקבלה החלטה בתוך החוגים הסגורים הללו. בעקבות הסדר הבינוי מחדש של השטח השרוף קיבלה הקהילה שטרות קניין בערך של ארבעה מיליון דרַכְמוֹת עבור הרכוש הציבורי שנשרף בשנת 1917. השטרות הללו היו כסף עובר לסוחר במכרז לקניית מגרשים באזור השרוף. חברי הקהילה התחלקו לשתי קבוצות בכל הנוגע לשאלה מה לעשות בשטרות ובזכויות האלה. למעשה, רק כמאה איש היו מעורבים בדיון הזה. חלקם סברו שעל הקהילה לקנות במחצית השטרות מגרשים ולבנותם, ואת המחצית האחרת כדאי שתמכור עבור כסף מזומן, והוא ישמש לקניית נכסים בעתיד על פי החלטות הוועד המנהל של הקהילה. הפלג האחר סבר שכדאי שהקהילה תקנה מגרשים בכל שווי השטרות שבידה. זו הייתה ההחלטה שהתקבלה. הקהילה

"מתחם עוזיאל" – מתחם מגורים שנבנה לשיכון יהודים אחרי השרפה בשנת 1917. המתחם נבנה על ידי המהנדס היהודי ז'אק משה עבור היזמים יוסף אהרן חזן ודוד מאיר עוזיאל. סלונקי, תצלום משנת 2009 (מולכו והסטאוגלי-מרטינידיס, אתרים יהודיים, עמ' 38. באדיבות המחברות)

קנתה מגרשים, בנתה את חלקם והשכירה אותם, ואת המגרשים הנחותים מכרה במשך הזמן. ניהול נכסי הקהילה אחרי השרפה הכניס לה שמונה מיליון דרכמות, ששימשו לבניית בניינים מניבים נוספים. מכל צד שבוחנים את הוויכוח הפנימי על דרך השימוש בפיצויים אחת המסקנות היא שהאנשים שניהלו את הקהילה היו בעמדה מצוינת ליהנות מן המהלך הזה. העניים הגיבו במרד מסים סמוי וגם גלוי. הצד הגלוי היה סירובם של בעלי האטליזים לשתף פעולה עם מוסדות הקהילה בגביית הגאביל, המס העקיף על הבשר הכשר. הצד הסמוי של המרד הזה התבטא בירידה בצריכת הבשר בכלל והבשר הכשר בפרט. בשנת 1923 החליטה הקהילה שהגבייה באמצעות הקצבים לא תצליח עוד והעבירה אותה לפקיד הקהילה, אולם הדבר לא הועיל למילוי קופתה. בשנת 1941 היו הכנסותיה של הקהילה מן הגאבילה עשרה אחוזים מן ההכנסות שהיו לה בסוף המאה התשע־עשרה. ההכנסות מן הגאבילה על הגבינה והיין נעלמו זה מכבר. ההחלטה בנוגע לגאבילה הייתה חלק משינויים רבים שהוכנסו בתקנון הקהילות היהודיות שהוציאה ממשלת יוון ב־26 באוגוסט 1923, ואשר נתח הגון מהם, 135 סעיפים, התייחס לקהילות סלוניקי בלבד. התקנון החדש הזה היה ככל הנראה תוצר של ההתמודדות בין ה"בלוק מודיראדו" והציונים, שביקשו לשמור את האקלים הפוליטי המסורתי, לבין המדינה היוונית, שלחצה לדמוקרטיזציה של הקהילה. תביעותיה של המדינה היוונית נתנו רוח גבית לחוגי הסוציאליסטים, שבנסיבות אחרות לא זכו לאהדתה.

בידינו שלושה נוסחים של חוקת 1923, שאמורה הייתה להסדיר את מעמדה של הקהילה היהודית: האחד הוא הנוסח הרשמי בשפה היוונית שנזכר לעיל ושנמצא באוסף פִּילִפּוֹס דִּי־גוֹמִיס (המנכ"ל של מקדוניה בשנים 1932–1934), השני הוא נוסח של אותה חוקה בצרפתית מ־21 באפריל 1923, והשלישי הוא נוסח זהה בספרדית־יהודית. הנוסח השני והשלישי השתמרו בארכיון הקהילה שנשדד על ידי הנאצים בשנת 1941 והתגלגל למוסקווה. הנוסח בצרפתית הוא הצעת החוקה ובה הערות הוועד המנהל של הקהילה מתורגמת מספרדית־יהודית, ובנוסח היווני הוכנסו תיקונים מטעם משרד החינוך והדתות. העובדה שהצעת החוקה שכללה את ההערות הוגשה על ידי הקהילה בצרפתית בהחלט מלמדת על זרותה של הקהילה כולה בהקשר היווני. לא היה בין המנהיגים היהודים באותה תקופה אדם שיכול היה לנסח את החוקה ביוונית. השינויים בין שני הנוסחים (הספרדית־יהודית והצרפתי מצד אחד, והיווני מן הצד האחר) אמנם אינם גדולים, אבל הם משמעותיים. ניכר כי הממשל המרכזי השתדל שלא לתת בידי מוסדות הקהילה כוח שנראה בעיניו מופרז, ואילו העומדים בראש הקהילה השתדלו דווקא לאסוף בידיהם סמכויות רבות, ואף זכויות שהמחוקק היווני סירב להעניק להם.

החוקה החדשה ביקשה לפרט ככל הניתן את הסמכויות השונות של בעלי תפקידים בקהילה, חובותיהם וזכויותיהם, לקבוע את דרך בחירתם ואת הזמן שבו ישרתו בתפקידיהם ולמנות גופים שיפקחו על פעילותם בשירות הקהילה. דוגמה לכך היא התקנה שעל האספה הכללית של הקהילה לבחור ארבע־עשרה ועדות ממוקדות יותר בעניינים שונים של הקהילה, ולכל אחת מהן היה יושב ראש משלה שניהל את ענייניה. הוועדות הללו היו: ועדת החינוך; ועדת הגאבילה; ועדת ביקור חולים; ועדת בית החולים "הירש"; ועדת מס הפיצ'ה; ועדת השכונות; ועדת היתומים; ועדת נכסי דלא נידי; ועדת חברה קדישא; ועדת הסעד לנוזקים; ועדת בית הכנסת; ועדת בית היתומים "קָרְלוֹ אֶלְאָטִינִי"; ועדת בית החולים לחולי נפש וועדת "מתנות לאביונים". מספר חברי כל ועדה נע בין שלושה לשנים־עשר, ואדם לא יכול היה להיות חבר בשתי ועדות בעת ובעונה אחת (סעיף 40). הוועד המנהל של הקהילה היה אמור לפקח על הוועדות. הקדנציה של הוועדות נקבעה לפי הקדנציה של האספה הכללית והוועד המנהל של הקהילה, והאחרון יכול היה להחליף חברי ועדות במידת הצורך. בכל

מימין: תלמידות מכית היתומות על שם אבואב. התמונה צולמה כגלוית ברכה לראש השנה תרפ"ח. סלוניקי, 1927
(בית רקנאטי, כתח"תקווה)

משמאל: טקס פתיחת סניף של אגודת "מתנות לאביונים" בהשתתפות נכבדים יהודים ויוונים. סלוניקי, 1936 (מכון בן-צבי)

חודש נובמבר היה על הוועדות להגיש באמצעות ראשיהן את תקציביהן ודו"חותיהן, ועל פי אלה היה אמור להיקבע בוועד המנהל של הקהילה תקציב הקהילה כולה (סעיפים 44-48). ישיבות הוועדות חויבו בתייעוד בפרוטוקול שהיה פתוח לבדיקה של הוועד המנהל של הקהילה. לא התברר אם חברי הוועדה עצמם יכלו לבדוק את הפרוטוקול (סעיף 92). הוועדה שזכתה למרב תשומת הלב ולהיקף הסעיפים הגדול של החוקה החדשה הייתה ועדת הפיצ'ה (סעיפים 114-130). החוקה החדשה קבעה שכל גבר שמלאו לו עשרים ואחת שנה חייב בתשלום מס הפיצ'ה למעט כלי קודש ומי שנזקקים לסעד. על פי החוקה מדי שלוש שנים חייבים הוועד המנהל של הקהילה והמועצה המייעצת להתכנס ולבחור בבחירות סודיות בין שמונה לשנים-עשר מעריכים, שעליהם לקבוע את שומת המס של כל חברי הקהילה. למעריכים הייתה זכות להיעזר בכל אדם שחשבו שיוכל לסייע להם לקבוע את שומת המס של חברי הקהילה. האפשרות הזו רמזה למעשה כי רכילות והלשנות הם אמצעים אפשריים בהליך הזה. המעריכים בדקו גם את הכנסותיו של הנישום מרכוש קבוע וגם את משכורתו. יש לציין כי מדרגות המס שביקשו ראשי הקהילה לקבוע היו גבוהות במידה ניכרת ממה שאישרה לבסוף המדינה היוונית.

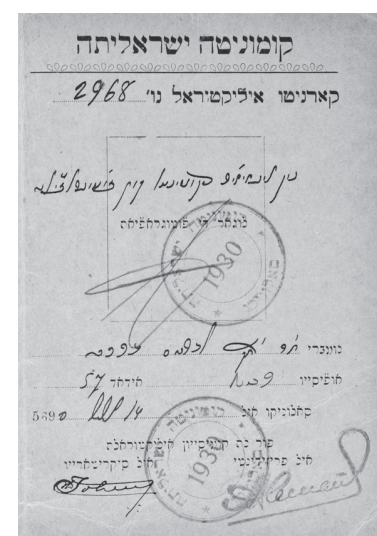
על מי שלא שילם את מסיו בפרק הזמן שהוקצה לו הוטלה ריבית פיגורים של עשרה אחוזים (סעיף 121). מי שביקש לחלוק על שומתו היה צריך להישבע לפני הרב הראשי או ממלא מקומו ולהגיש טפסים שבהם הוא מצהיר על חוסר יכולתו לעמוד בתשלום המס (סעיף 122). מי שעזב את העיר היה חייב להסדיר את חוב המסים שלו לפני עזיבתו (סעיף 124). תשלום מס הפיצ'ה נעשה בשני מועדים: באדר ובאלול. איחור של שלושה חודשים בתשלום הראשון גרר התראה בכתב; אם הנישום עדיין לא שילם את חובו כעבור שלושים יום, הקהילה יכלה לפנות אל גובים "מקצועיים" שפעלו בהיתר מיוחד של המדינה ואשר גזרו לעצמם עמלה מן הכסף הנגבה (סעיף 128). לקהילה גם ניתנה זכות להעלות את מס הפיצ'ה בתנאי שהזמנים מצדיקים זאת (סעיף 130).

בבחירות שנערכו בסתיו 1923 נבחר לראשות הוועד המנהל של הקהילה לִיאֹן גֵאֶטִינִיִּי, בן למשפחה של סוחרים גדולים בסחורות שיובאו מהמושבות האירופיות, שלהם הייתה נציגות נכבדת בין הזכאים לבחור ולהיבחר למוסדות הקהילה עוד מן התקופה העות'מאנית. גאטיניי נבחר גם לפרלמנט היווני בבחירות ב־6 בדצמבר 1915, שבהן לא השתתפו אֶלְפֶּת'רִיוֹס וְנִיֶּזְלוֹס והסוציאליסטים. אך ימי כהונתו בפרלמנט קצר הימים הזה לא ארכו. גאטיניי אף לא החזיק בנשיאות הקהילה זמן רב. בתוך שנה, בנסיבות שלא נתבררו לנו, חזר יעקב יוסף קאזיס הוותיק לתפוס את תפקידו בראש הוועד המנהל

אשר מלאך (1883–1970)

נולד בסלוניקי, בן למשפחת רבנים. קיבל חינוך מסורתי וצרפתי בסלוניקי בטרם פנה ללימודי משפטים באסתנבול. בשנת 1908 היה בין מייסדי המועדון הציוני הראשון בסלוניקי – "בני ציון". באותה שנה גם נבחר לכהן בוועד הקהילה. בשנת 1908 לאחר מהפכת "התורכים הצעירים" הועמד למשפט באשמת בגידה על רקע פעילותו הציונית. בית המשפט בחר לזכות אותו לאחר ששוכנע שאין הציונות סותרת את האינטרסים של המדינה העות'מאנית. מלאך המשיך בפעילותו הציונית גם לאחר מעבר סלוניקי לשליטה יוונית. היה פעיל במפלגה הליברלית של אֶלְפֶּת' יוֹסֵף וְנִיזְלוֹס, ובשנת 1916 מונה מטעמה לחבר במועצת העירייה. בשנת 1929 נבחר מטעם המפלגה לציר בסנט היווני. בד בבד שימש יושב ראש הפדרציה הציונית של יוון והיה חבר פעיל בהנהגת הקהילה. בשנת 1934 עלה לארץ ישראל והתיישב בתל-אביב. בערוב ימיו היגר לצרפת ושם נפטר.

של הקהילה. השנים 1925–1926 עמדו בסימן של משברים קשים שהנהגת הקהילה לא השכילה להתמודד עמם. הנושאים העיקריים היו מצבה הכלכלי המידרדר של מרבית הקהילה, והנושא המורכב של ניהול נכסי הקהילה. מצד אחד היה ברור שכדי לשאת ולתת עם ממשלת יוון הקהילה חייבת להעמיד בראשה אנשים שממשלת יוון רוצה בהם, אנשים כמו קאזיס, גאטיניו ואשר מלאך. מצד שני מכל עבר, הן החוגים הציוניים והן החוגים הסוציאליסטיים, כל אחד מסיבותיו שלו, לא בטחו באנשים הללו. הם האשימו את קאזיס שהסכים בשתיקה להנהגת שיטה שמגבילה את השפעת היהודים בבחירות הארציות, ובעיקר על שלא התמקח היטב עם השר שמונה לעסוק בבינויה מחדש של סלוניקי. בינתיים גברה בסלוניקי המצוקה עקב התיישבותם של עשרות אלפי הפליטים היוונים מאנטוליה. התוצאה הייתה ירידה ברמת השכר של הפועלים הפשוטים הוותיקים. בספטמבר 1926 צעדו אלפי פועלי טבק ובני משפחותיהם, רבים מהם יהודים, ברחובות העיר נושאים דגלים שחורים, וקופת האבטלה של פועלי הטבק חילקה באותו החודש 750,000 דרכמות לפועלים השובתים. בתוך המצוקה הגוברת רבו הקולות שהאשימו את הוועד המנהל של הקהילה באדישות כלפי מצוקתם של העניים. על הרקע הזה תובן הצלחתה המפתיעה של המפלגה הסוציאליסטית בקרב יהודי סלוניקי בבחירות הכלליות שנערכו בנובמבר 1926. אחת הסיבות לכך הייתה שהממשל היווני דאג לספק לכל בעלי זכות הבחירה פנקסי בוחר ולהעמיד לרשותם את המידע על דרך הבחירה, וכך כ-4,000 איש מתוך כ-10,000 בעלי זכות בחירה הצביעו לסוציאליסטים. ואולם בבחירות הפנימיות המצב היה שונה. בכל מערכות הבחירות הפנימיות, ואף בבחירות שנערכו בשנת 1930, רשימות הבוחרים שפורסמו היו רק של משלמי מס הפיצ'ה. רק אחרי שאלה הצביעו התירו לאחרים להצביע. רבים ממי שלא שילמו את המס לא הגיעו לקלפיות מתוך הבנה שאין להם זכות בחירה. התוצאה הייתה שבבחירות הפנימיות שנערכו בשנת 1926 רק 1,000 איש הצביעו לסוציאליסטים, והציונים נחלו ניצחון מרשים. תושבי הרבעים העממיים הצביעו בבחירות הכלליות לסוציאליסטים. תושבי השכונות הללו לא חיכו שוועדי השכונה מטעם הוועד המנהל של הקהילה ידאגו לענייניהם, אלא התאגדו באגודות משלהם וייסדו פדרציה של אגודות השכונות כדי שיוכלו להילחם ביתר יעילות על זכויותיהם הן מול הקהילה עצמה והן מול העירייה היוונית. המהלך הזה מלמד על השסע שהתהווה בין פשוטי העם לבין הוועד המנהל של הקהילה. בבחירות של 1926 נבחר העיתונאי מִיָּנְטִישׁ ו' שֶׁאֲנֵגִי לפרלמנט מטעם מפלגתו של וניזלוס. בד בבד הוא נבחר לוועד המנהל של הקהילה מטעם הציונים.

למעלה: כרטיס בוחר על שם ח"ר (נחם רבי) יצחק אברהם ברכה, מקצוע: רב, לבחירות לוועד הקהילה. סלוניקי, י"ד באלול תר"ץ (7 בספטמבר 1930) (בית רקנאטי, פתח תקווה)

משמאל: משתתפי ועידת הקהילות היהודיות ביוון שהתאספה לרגל בחירת נציג יהודי יוון בסוכנות היהודית. סלוניקי, 26 ביוני 1926 (בית רקנאטי, פתח תקווה)

אלברט ג'ניאו.
סלונקי, 1935
(אוסף משפחת ג'ניאו,
ירושלים)

אַלְבֶּרְטוֹ (אַלְבֶּרְט) ג'ניאו (1890-1943)

מראשי הקהילה היהודית בסלונקי בין שתי מלחמות עולם וחבר בפרלמנט היווני מטעם המפלגה המלוכנית. ג'ניאו (נהגה צ'ניאו) נולד בסלונקי בשלהי התקופה העות'מאנית, ובה רכש את השכלתו במערכת החינוך של "כל ישראל חברים". שלט בצרפתית וביוונית נוסף על ספרדית-יהודית, שהייתה שפת אמו. היה פעיל בניהול מוסדות הקהילה השונים ומעמודי התווך של מועדון "רוטרי" ושל לשכות של ארגון "הבונים החופשיים" בעיר. עליו אמר ההיסטוריון יוסף נחמה ש"יתכן והוא היה העובד הסוציאלי הפעיל ביותר והבלתי נלאה בין יהודי סלונקי" (נחמה, אלברט ג'ניאו ז"ל, עמ' 484). בינואר 1936 נבחר לפרלמנט היווני אך כיהן זמן קצר, משום שהמהפכה של 4 באוגוסט 1936 הקפיאה את פעילות הפרלמנט. ג'ניאו שימש נשיא "קרן היסוד" ביוון החל משנת 1937. מיד לאחר כיבוש סלונקי בידי הנאצים נאסר ג'ניאו יחד עם ראשי הקהילה. לאחר מספר שבועות שוחרר וחזר לשרת במוסדות סעד יהודיים. באפריל 1943 גורש לאושוויץ-בירקנאו יחד עם אשתו אֶלְוִירָה לבית בִּינְבִינְשְׁטֵי ובתו היחידה, שרה (טִינִי), בת האחת-עשרה. שם הם נרצחו.

דוד מאטאלון (1874-1931)

איש ציבור יהודי ציוני מסלונקי. היה מתנגד חריף לניסיונות העות'מאניזציה של יהודי סלונקי, וכדי לקדם מטרות יהודיות לאומיות הקים בשנת 1909 את "נוֹאִיב'וֹ קְלוֹב" (המועדון החדש). בשנת 1910 היה בין מייסדי העיתון **לה טריבונה ליבירה** (הבמה הליברלית), אשר נאבק להשיג רפורמות בוועד המנהל של הקהילה מתוך רצון להגדיל את מספר השותפים בניהול נכסיה. לאחר סיפוח סלונקי ליוון הוא נמנה עם מייסדי הפרדציה הציונית של יוון. מאטאלון וד"ר משה קופ'ניאס היו היהודים הראשונים שנבחרו לפרלמנט היווני – שניהם נבחרו בשנת 1915 כנציגי העיר סלונקי. מאטאלון נבחר לפרלמנט פעם שנייה בשנת 1928 כנציגים של יהודי העיר.

למרות החקיקה המדוקדקת בנושא הבחירות לאספה הכללית הדברים לא התנהלו כתיקונים. שתי מערכות בחירות התקיימו במועדן, בשנים 1923 ו-1926, ואולם ב-26 בדצמבר 1926 הוכנס תיקון לחוקת הקהילה שאפשר לדחות את הבחירות מן המועד שנקבע בחוק, חג הסוכות, עקב סיבה יוצאת מן הכלל. הבחירות שהיו אמורות להתקיים בשנת 1929 נדחו משום שהקהילה ביקשה לחכות עד שיועבר חוק בעניין השתתפות של בעלי אזרחות זרה בבחירות, חוק 4837, אשר אכן הועבר ב-25 ביולי 1930. החוק היה תיקון ותוספות לחוק 2456, וקבע כדברים האלה: סעיפו הראשון שינה את סעיף 3 של חוק 2456 ומעתה "חברי הקהילה נחשבים כל תושבי העיר היהודים" (קונסטנטופולו וורמיס, תעודות על ההיסטוריה, עמ' 165). לשון אחר, כל יהודי העיר, אם הם אזרחי יוון ואם לאו, נחשבים חברי הקהילה לצורך חובותיהם. לא כך היה הדבר לצורך זכויותיהם. סעיף 2 של התיקון שינה את סעיף 6 של החוק הקודם ובו נקבע כי: "כל קהילה יהודית מנוהלת על ידי הוועד המנהל שייבחר מבין חברי האספה הכללית, וגילם מעל לעשרים וחמש שנה. בוועד המנהל יהיו חברים אנשים בעלי אזרחות יוונית, והוא ינהל את כל הנושאים הקשורים לקהילה ובכללם עניינים הקשורים למוסדות הצדקה והחינוך שלה והקרנות המיועדות למטרות דת, צדקה וחינוך" (שם, עמ' 166).

המשמעות של השינוי הייתה כי אזרחי מדינות זרות יכולים לבחור אבל לא להיבחר לוועד המנהל של הקהילה. ההיגיון מאחורי השינוי הזה היה בוודאי לעודד את הזרים לשלם את מס הפיצ'ה, או לכל הפחות לא להפסידם מלכתחילה כמשלמי מס בעבור הזכות להשפיע בעקיפין על מבנה הנשיאות.

ב-12 באוקטובר 1930 התקיימו הבחירות לאספה הכללית. ברשימות הבוחרים היו 7,000 בעלי זכות בחירה, אבל, כנזכר לעיל, רבים מהם לא הופיעו לקלפיות כיוון שעד אז הותרה ההצבעה רק למשלמי מס הפיצ'ה. ב-10 בנובמבר, בטרם תם חודש מן הבחירות כפי שקבע החוק, התכנסה האספה הכללית של הקהילה על מנת לבחור את הוועד המנהל של הקהילה, הנשיא, המזכירים והמבקר. כעבור שבוע התכנסו שישים ותשעה מתוך שבעים החברים ובחרו לוועד המנהל של הקהילה את הנציגים האלה: יעקב אֶנְגִ'יל, מוֹאִיז בִּינְבִינְשְׁטֵי, אֶלְבֶּרְטוֹ ג'ניאו (בלתי מפלגתיים); ליאון גאטיניו, ליאון רִיקְאֶנְאֶטִי (ציונים כלליים); חִיִּימָאקִי כהן, מוֹאִיז' עוֹזִילִי, סֶאֶלְבֶּ'אטוֹר ג'אחון, עובדיה שאקי, דוד מאטאלון (אנִיִּון נֶאֶסִיוֹנֶאלה [האיחוד הלאומי = רוויזיוניסטים]); אִיזָאק אֶמֶאֶרִילִי, אשר מלאך (פרדציה ציונית). מבין שנים-עשר החברים היו לפחות תשעה נציגים של מפלגות ציוניות. זמן קצר מאוד אחרי הבחירות התפטר אלברטו ג'ניאו, ובמקומו נקרא לכהן אילי פֶ'רֶאֶנְסִיס. פֶ'רֶאֶנְסִיס סירב, וגם חיימאקי כהן הודיע שאינו מקבל על עצמו את התפקיד, שכן לדעתו למפלגתו אין כל כוח בוועד, והוא אינו מוצא טעם לכהן בוועד שבו אינו יכול להשפיע על שום עניין.

חודש נוסף עבר ודומה היה כי מסתמן הסכם באשר להרכב הוועד המנהל. אחרי ויכוחים ארוכים הוחלט שלוועד החדש יהיה אופי ביצועי, שהוא יתחלף מדי שלושה או שישה חודשים, לפי הצורך, ושיכהנו בו חמישה נציגים של הפרדציה הציונית, ארבעה של האיחוד הלאומי, שניים של ה"בלוק מודיראדו" ואחד ניטרלי. הרעיון של הסידור הזה התבסס על הסכמה ולא על בחירות, והוא נתן הזדמנות לקבוצה גדולה יותר מבין המועמדים לוועד המנהל, אשר לא נבחרו, להשתתף גם הם בניהול הקהילה. לנשיא הקהילה והוועד המנהל נבחר אליהו נ' עוזיליו.

החודשים הבאים עברו תחת הצל הכבד של התגברות האנטישמיות בסלונקי, אירועי קֶמֶפֶל והסובב אותם (קִץ 1931). התביעה לבחירת רב ראשי שיוכל להתמודד עם הבעיות הללו הלכה וגברה. הקהילה התקשתה לממן את הצרכים המתעצמים בשדה החינוך,

פליטים יהודים עוזבים את בתיהם בעקבות הפוגרום בשכונת קמפֶּזל. סלונקי, 1931

הבריאות, הרווחה והסיוע לעניים, שמספרם הלך וגדל, צרכים שעליהם נוסף ההכרח הצפוי לממן את כהונתו של רב ראשי, על כל המשתמע מן ההוצאות שכהונה כזאת מחייבת. בסתיו 1932 כבר היה ברור שהקהילה מצאה רב, שכן המגעים עם הרב צבי קורץ היו בעיצומם, ורק אז פנתה ועדת החוקה לרבנות הראשית והודיעה לה רשמית שמשרת הרב הראשי אינה יכולה להישאר פנויה יותר משנה, ועל הוועד המנהל של הקהילה לבחור רב. הואיל ושנים רבות לא כיהן רב ראשי בעיר, היה צורך במספר שינויים במבנה המוסדות שנדרשה עתה הרבנות להקים, ועל האספה הכללית היה לאשרם.

הרושם השלילי המתקבל מן הפער בין החקיקה לבין ההדים העולים מחיי המעשה כפי שהם משתקפים בעיתונות היהודית בת התקופה מצריך איזון מסוים. כאשר מתבוננים בתמונה הכללית חשוב לזכור כי עיתונות התקופה לא הייתה עיתונות מדווחת כי אם עיתונות מחויבת למען האינטרסים הפוליטיים של בעלי העיתון. בין שהללו היו פרטיים ובין שהיו מפלגתיים הם בדרך כלל גם שימשו עורכי העיתון וכתבו בו את מרבית

ראשי הקהילה והתנועה הציונית בקבלת פנים לד"ר ורנר סנטור (יושב בשורה התחתונה חמישי מימין) – חבר הנהלת הסוכנות היהודית המורחבת וראש מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית. סלונקי, 15 בדצמבר 1932 (בית רגנטי, פתח תקווה)

המאמרים. זאת ועוד, בשנות מלחמת העולם השנייה פוזר ארכיון הקהילה לכל רוח, והיבטים חשובים של הארגון הקהילתי ניתנים לשחזור רק תוך בדיקת אלפי מסמכים. לעומת זאת במצב רגיל אפשר לברר היבטים אלה באמצעות בדיקה פשוטה למדי של אחדים מחלקי הארכיון. החוקים והתקנונים שהגדירו את מוסדות הקהילה אינם נותנים תמונה שלמה של התנהלות הארגון הקהילתי. כולם עוסקים במוסדות נבחרים או ממונים של הקהילה, ולא בפרקטיקה שלהם. הפרקטיקה נמצאת בפרוטוקולים של ישיבות שעדין לא כולם פוענחו ובתכתובת פזורה שאינה רציפה.

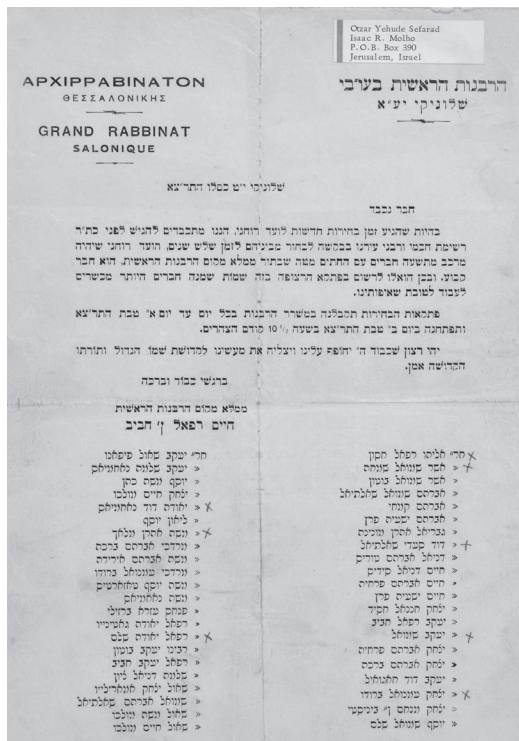
ארגון הקהילה כלל נושאי משרה רבים מקבלי שכר. אין הכוונה כאן למורים, כלי קודש או רופאים שקיבלו שכר מן הקהילה, אלא למערכת הפקידותית המסועפת אשר אפשרה את הוצאת החוקים דלעיל אל הפועל ואת מתן השירותים לחברי הקהילה. פקידות כזאת הייתה קיימת גם בתקופה העות'מאנית. אף שידיעותינו על פקידות זו מצומצמות, ברור שקיומה היה הבסיס לצמיחת הפקידות בתקופה היוונית. אחד החידושים החשובים של התקופה היוונית היה ההחלטה שקיבל הוועד המנהל של הקהילה בשנת 1919 למנות לו מזכיר כללי כדי לייעל את פעולתו. ניתן לשער כי המשורה נוצרה בסוף כהונתו של הרב יעקב מאיר. האדם שמונה היה דאוט (דויד) לוי.

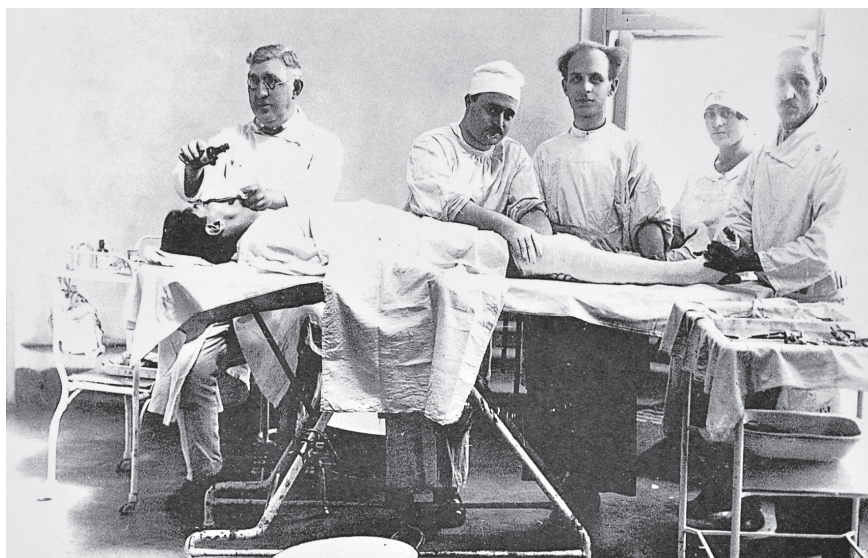
לוי היה פקיד שעבד בשירות הקהילה לפחות משנת 1884, השנה שבה הסתיים מפקד האוכלוסין שבו החלה הממשלה העות'מאנית בשנת 1882. משנת 1910 הוא שימש ממונה על רכוש הקהילה, ובשנת 1917, ואולי לפני כן, קיבל על עצמו סמכויות נוספות. בשנת 1933 שונתה הגדרת תפקידו של לוי והוא הועלה להיות "קֶנְסִילֶר" (מנכ"ל), תואר שהייתה בו תוספת יוקרה יותר מתוספת מהות, ושכרו נקבע ל-1,200 דרכמות בחודש.

דאוט לוי היה פקיד שכיר שניהל מערכת רחבה ומסובכת שביצעה את העבודה הממשית שייצרו הוועדות הנבחרות המוניות בתקנונים דלעיל. המנגנון הפקידותי הזה לא נוצר

יש מאין אלא התבסס על רבדים שהיו קיימים לפני מינויו של לוי. כך למשל, אנו יודעים על קיומם של פנקסים מפורטים שבהם נרשמו פרטיהם האישיים של כל חברי הקהילה, כתובותיהם, מעמדם האישי ושומת המס שלהם. הפנקסים הללו התבססו על המפקד העות'מאני של 1884, אשר תוצאותיו נמסרו לידי הקהילה ושימשו אותה להכנתם. לאחר השרפה הגדולה של 1917 התברר להנהלת הקהילה כי מרבית המידע על חבריה אבד בין הלהבות. בשל אבדן המידע הזה לא היה אפשר לגבות מסים ולא לאשש את דבר מעמדם האישי של חברי הקהילה בעת הצורך. לפיכך מיד לאחר הדלקה דאגה הקהילה לשחזר את המידע הזה. חודשיים לאחר השרפה ארגן דאוט לוי את מורי בתי הספר היהודיים, שהושבתו מעבודתם בעטייה ואשר ממילא היו מקבלי שכר מן הקהילה, לערוך מפקד של חבריה. המורים עברו מבית לבית וממחסה למחסה והשתדלו לרשום מחדש את כל חברי הקהילה על משפחותיהם, מעמדם האישי וכתובתם. ההצהרות הללו הושאו לשרידי הניירת שהיו בידיו של לוי ולרישומים ממלכתיים. לאחר מכן הועתקו כל ההצהרות הללו לפנקסים שסודרו על פי סדר אלף-ביתי של שמות המשפחה של חברי הקהילה. לפני חג הפסח של שנת 1918, כאשר מרבית חברי הקהילה הגיעו למשרדיה כדי לקבל מצות וסיוע לחג, נוצלה ההזדמנות כדי לרשום שוב את שמות מקבלי הסיוע ובני ביתם. בשנים שלאחר מכן התמידו פקידים חרוצים לעדכן את הפנקסים הללו במידע על לידות, מיתות, נישואין וגירושים. אופי העדכונים מלמד כי הרושמים היו כנראה חלק מן המנגנון של הוועד המנהל, אבל הרישומים נעשו על פי

הודעה מטעם הרכנות הראשית על מועד לבחירת הוועד הרוחני. על החתום הרב חיים חביב, ממלא מקום הרב הראשי. שלוניקי, י"ט בכסלו תרצ"א (9 בדצמבר 1930) (מכון בן-צבי)

ד"ר ז'אן אֶלְאֵלֶף (ראשון משמאל) בחדר הניתוחים בבית החולים "הירש". סלוניקי, 1930
(בית רקנאטי, סתחיתקווה)

הצהרות שנמסרו לידי הרבנים חברי הוועד הרוחני. מנגנון פקידותי אחר עסק ברישום ובבדיקת זכאותם של יחידים ומשפחות לסיוע כספי ואחר מן הקהילה בגין עוניים, ובפיקוח על מתן הסיוע. גם המנגנון הזה התבסס על רובד של פעילות פקידותית שהיה קיים עוד לפני מינויו של דאוט לוי.

המנגנון הזה קיבל את בקשות התמיכה, פתח תיקים למבקשים, וריכז את כל החומר שנגע לטיפול המשרדי בפונים אליו. הפקידים שעסקו בכך היו חלק מן המנגנון של הוועד המנהל. מערכת מסובכת למדי של תמיכה טיפלה במענקים המסורתיים לקראת חג הפסח. כאמור, באביב 1918 התנהלה חלוקת הקמחא דפסחא באופן ספונטני למדי, וכל מי שסבר שזכותו לקבל הגיע למשרדי הקהילה, אבל בהמשך הזמן חולקו הנוזקים לשלוש דרגות של זכאות וניתן להם פנקס שסימל את דרגתם.

הטיפול בנכסי הדלא ניידי של הקהילה הצריך עבודה פקידותית רבה סביב תחזוקתם, השכרתם וגביית דמי השכירות של הנכסים הללו. אחרי 1917 התגוררו חלק ניכר של יהודי העיר בדיוור ציבורי. המשמעות המעשית של מצב זה הייתה שהקהילה הייתה בעל הבית הגדול ביותר בעיר, ומכך נבעה מעמסת העבודה המנהלית שהייתה כרוכה בדבר. חשוב לציין כי לפקידים שעסקו בעבודה זו לא הייתה יכולת החלטה בנושאים אלה – הם היו מבצעי ההחלטות של הוועדות הנבחרות.

תשלום המשכורות של כל הפקידים הללו, של המורים, כלי הקודש, הרופאים והעובדים בבית החולים "הירש" והעובדים בשאר המוסדות הקהילתיים, חייב מנגנון פקידותי גם הוא. תשלום המשכורות של הפקידות הזאת היה סעיף נכבד בהוצאות הקהילה, וככל שנקפו השנים גדל המנגנון וגדלו ההוצאות. באופן טבעי הפקידים שדרכם עבר הכסף היו הראשונים לקבל את משכורתם. שכירי הקהילה שלא היו חלק מן המנגנון הזה היו האחרונים לקבל משכורתיהם. תלויות של מורים על הלנת שכר היו חזון נפרץ. קיצוץ בשכר הפקידים או פיטורין של פקידים שעבודתם לא תאמה את ציפיות הביצוע היה בעייתי ביותר, שכן פקיד מפוטר הצטרף מיד למקהלת המקטרגים על אופן ניהול הקהילה, וקבוצה של מפוטרים יכלה להסעיר את גלי הביקורת עד כדי חילופי ההנהגה בקהילה.

כך קרה למשל בשנת 1928, כאשר קבוצה של פקידים שפוטרו הצליחה לאחד כוחות עם האופוזיציה הפוליטית להנהגת הקהילה והביאה להתפטרותו של הוועד המנהל.

חזרתה של הרבנות הראשית (1933 - 1941)

כאמור, אחרי אירועי קמפבל נוצרה תמימות דעים בנושא מינויו של רב ראשי. ההסכמה שיש לחפש רב נבעה מכך שההנהגה המסורתית של הקהילה, אשר יעקב יוסף קאזיס ואליהו נ' עוזיליו היו אחרונייה, פינתה את מקומה לעסקנים פוליטיים שהיו מעורבים בפוליטיקה היוונית, כדוגמת מינטיש נ' שאנג'י ואלברטו ג'יניאו, אך הללו לא ששו להתעמת עם ממשלת יוון והפוליטיקאים שלה. הגרעין הקשה של הציונים הרדיקלים ארז את חפציו בדרך לארץ ישראל, והשארת ההנהגה למשחק הפוליטי הדמוקרטי נראתה לראשי הקהילה רעיון מסוכן. מבט מרוחק מן התהליכים שהביאו למינויו של הרב מלמד שלמעורבים בעניין לא הייתה תכנית מוגדרת עברו. באופן כללי הם רצו אדם בעל השכלה מודרנית שיתמודד בהצלחה עם מלכים וראשי ממשלה ושיעשה מה שהם, נכבדי הקהילה, יאמרו לו. לשון אחר, הוא יעשה מה שהם יאמרו לו והוא יישא באחריות.

הם הביאו מברלין את הרב ד"ר צבי קורץ. הוא הגיע לסלונקי בפברואר, ובמאי כבר החל לעבוד במרץ אף שרק ב-20 באוגוסט 1933 נכנס באופן רשמי לתפקידו. בתוך זמן קצר מיום בואו לסלונקי התברר למזמיניו ומעסיקיו החדשים שהאיש הוא אדם עצמאי מאוד ושיתקשו לשלוט בו. לא ארחיב כאן בנושא זה ובהשלכותיו הנרחבות אלא אצטמצם לתחום ארגון הקהילה.

הרב החדש הבין את תפקידו בדיוק כפי שהוא הוגדר בחוק היווני, ומיד בתחילת כהונתו פנה לעשות סדר, לפי הבנתו, בענייניה המסובכים של הקהילה. להלן אראה כי למרות התדמית הדומיננטית שהשאר בזיכרון ההיסטורי של יהודי סלונקי, יכולתו לשנות הייתה מוגבלת מאוד. הנושאים המרכזיים שעניינו את הרב קורץ מנקודת המבט הפנימית היו חינוך הנוער, תיקון מצבם של חסרי הבית, הכנסת סדר ברישום חברי הקהילה והכנסת סדר בניהול נכסי הקהילה הנמצאים ברשות הקהלים העתיקים ובטיפול בנכסים הללו. נושא החינוך הפורמלי נתקל בחומה הבצורה של משרד החינוך היווני, והרב קורץ, שבנה את בסיס הכוח שלו על ממשלת יוון, ויתר עליו, אם כי לא ויתר על החינוך הבלתי פורמלי. תיקון מצבם של חסרי הבית נשאר לכל אורך כהונתו נושא שבו פעל במרץ, ואף הגיע להישגים

פגישה בין (מימין לשמאל) אברהם רקנטי, אליהו נ' עוזיליו (נשיא הקהילה), הרב ד"ר צבי קורץ, הרב חיים חביב (ממלא מקום הרב הראשי) ודוד פילורינטין. הפגישה התקיימה בלשכת "בני ברית" לאחר בואו של הרב קורץ לסלונקי, 1933 (אוסף אברהם ודוד רקנטי, תל-אביב)

מסוימים, אבל בשלב הראשון של כהונתו לא יכול היה להשיג בו הישגים בעלי משמעות. נושא אדמיניסטרטיבי מרכזי שבו ניכרה ידו הפועלת היה עדכון פנקסי הרבנות, שהתחיל לצבור תאוצה עוד קודם שהגיע הרב קורץ לעיר, ושנבע ככל הנראה מדרישות הממשל היווני. הנושא המנהלי השני שקיבל משמעות חדשה היה כאמור נכסיהם של הקהלים העתיקים. קהלים אלה היו למעשה התארגנויות שקמו סביב בתי כנסת, ויחידים רבים תרמו להם נכסים לאורך דורות רבים. בתקופה העות'מאנית נרשמו הנכסים הללו על שמות פרנסי הקהלים לדורותיהם (מכיוון שהחוק המוסלמי אינו מכיר במעמדן המשפטי של אגודות, וגם כדי למנוע אפשרות של הפקעתם בשל חובות המסים של חברי הקהלים הללו). הנהל הזה נמשך גם כאשר הגיונו פג, והוא לא שונה בתקופה היוונית. מובן שהוא יצר פתח לשחיתות, ובעיקר לשיקולים בלתי ענייניים בנושא השימוש בנכסים הללו.

הרב קורץ ניסה לשנות את המצב הזה, ובכך פתח תיבת פנדורה של מחלוקות בשאלה מי שולט בנכסי הקהלים העתיקים, הרבנות הראשית או פרנסיהם. ראשית הרב קורץ בדק את פנקסי החשבונות, והתברר לו שהנכסים שהוקצו לקהילה חלף השטחים שעליהם היו מבנים קהילתיים שנשרפו לא הניבו פרות לבעלי הנכסים – לקהלים השונים ולקהילה ככלל. הנכס העיקרי היה כמובן "תלמוד תורה הגדול", שנשרף בשנת 1917 ולא נבנה עוד. לאחר מכן הקים הרב ועדה מתוך הוועד הרוחני שתבדוק נושא זה, וב-2 בנובמבר 1934 פנה עם המלצותיה לוועד המנהל של הקהילה. בפרוטוקולים של הוועד המנהל אין סימן כי הוא דן בהמלצות. הרב פנה שוב ב-26 בפברואר 1935 באותו נושא, ודבר לא קרה. פנייתו השלישית נעשתה ב-26 ביולי 1935. הפעם נדון הנושא והוצע להקציב סכום של מיליון דרכמות בתקציב 1935 בתור הקצאה ראשונית לבנייה מחדש של "תלמוד תורה הגדול". בשיבת הוועד המנהל מ-12 במרץ 1936 הובטחו חצי מיליון דרכמות על חשבון תקציב 1935 ועוד 900,000 דרכמות על חשבון תקציב 1936. כמו כן הובטח לרב קורץ בירור מקיף של נושא הכנסות הנכסים השנויים במחלוקת. באותה ישיבה תבע הרב תקציבים לכמה מבתי הכנסת, ובהם "ק"ק קיאנה". דבר מאלה לא נעשה. הכספים לא הועברו, והבירור בנושא הנכסים לא נעשה. המחלוקת בנושא נכסי "תלמוד תורה הגדול" לא הייתה היחידה שבה התבטאה התנגשות האינטרסים בין הרב לנכבדי העדה ששלטו בנכסי הקהלים. בסוף 1935 התפתחה שערורייה בנושא נכסי "ק"ק איטליה ישן", שכנראה לא הסתיימה עד השמדת הקהילה. פרנסי הקהל החליטו בסוף 1935 לבנות לו בית כנסת חדש. מימון הבנייה היה אמור לבוא מתרומה של חצי מיליון דרכמות של אחד מחברי הקהל. בתחילת 1936 נפוצו שמועות שרכוש של הקהל נמכר כדי לכסות את עלות הבנייה, וכי המכירה הייתה נגועה באי סדרים. כמו כן התגלע ויכוח בתוך הקהל ומחוצה לו על הצורך בבניית בית הכנסת הזה, שמתפלליו היו מועטים מאוד גם בימים הנוראים. השוללים מבית הצביעו על הבזבוז חסר הטעם, והשוללים מחוץ, ובראשם הרב הראשי, טענו כי יש להשתמש בכסף להקמת מקום תפילה ולימוד מרכזי (כנראה "תלמוד תורה הגדול"). המחייבים טענו כי לקהלם היה מאז ומעולם מחזור תפילות וסדר תפילה מיוחד להם, וכי לא יוכלו לקבל עליהם את נוסח התפילה הספרדי. הרב קורץ הקים ועדה בראשותו של הרב חיים חביב שתבדוק את חשבונות "ק"ק איטליה ישן". ראשי הקהל התמידו בהשתמטות מן הבדיקה הזאת עד סוף 1939, וטענו שהרמזים בדבר אי סדרים חסרי יסוד ושמקורם באופוזיציה לנשיא הקהל אהרן יעקב פ'לורינטין, ולגזבר הקהל וקרובו של הנשיא שמואל דוד פ'לורינטין. הבעיה הייתה כמובן החופש שבו נהגו בנכסים ללא אישורו של הרב, ולא החשדות בדבר אי סדרים. נושא זה לא נפתר מעולם. עימות נוסף היה ב-9 באוגוסט 1939, ובו התלונן הרב קורץ לפני הוועד המנהל כי נכסים מנכסיה של "ק"ק סיציליה חדש" נמכרו ללא אישורו. התמשכות המאבק הזה לאורך כל

הרב חיים חביב בתלבושת שרד. סלוניקי, 1930 לערך (מכון בן צבי)

הרב חיים חביב (1882–1943)

מרבניה החשובים של סלוניקי בין שתי מלחמות עולם. נולד בסלוניקי בשנת 1882, נצר למשפחת רבנים מפורסמת בעיר. רכש את השכלתו הדתית בבית הספר "תלמוד תורה הגדול" ובבית המדרש לרבנים "בית יוסף" בסלוניקי. לצד לימודיו הרבניים גם רכש השכלה כללית. בשנת 1925 הוא מונה לממלא מקום הרב הראשי, הרב עמנואל פרוז. אחרי מינוי הרב צבי קורץ, בשנת 1933, המשיך הרב חביב בתפקיד זה. הרב חביב היה אהוב מאוד על בני הקהילה. הוא גורש עם משפחתו לאושוויץ בשנת 1943 ושם נרצח. ספרייתו העשירה בכתבי יד נעלמה ביחד עם כל אוצרות תרבותה של קהילת סלוניקי. על שמו נקרא בית הכנסת "אורח חיים" בחיפה.

חברי ועדת בית הקברות ובהם הרב חיים חביב (במרכז בתלבושת שרד). סלונקי, 1930 לערך (מכון כ"צ"י)

תקופת שלטונו של יואַנִּיס מְטֶקְסֶס, אשר בה לכאורה שלט הרב הראשי בקהילה שלטון ללא מצרים בחסות הדיקטטור, מלמדת על גבולות כוחו של הרב. קריאת הפרוטוקולים של הוועד המנהל של הקהילה מלמדת שהיחס בין מעמדו הפוליטי והציבורי ביוון עצמה, לבין כוחו הממשי בפוליטיקה הקהילתית ובארגונה היה רחוק מלהיות שווה. בתקופתו חלו שינויים חשובים בארגון הקהילה, אבל נראה שהם היו קשורים בלחצים מבחוץ – פוליטיים, חוקתיים וכלכליים – יותר משנבעו מכוחו או מפועלו שלו.

משנת 1917 ואילך יש עדויות לקיומם של פרוטוקולים מפורטים של ישיבות הוועד המנהל של הקהילה. משנת 1935 ואילך קיימים פרוטוקולים של ישיבות הוועד המנהל מדי כמה ימים. הפרוטוקולים נכתבו באותן שנים בספרדית-יהודית, ומשנת 1938, ואולי לפני כן, הם נכתבו גם ביוונית.

הישיבות התכופות של הוועד המנהל, הפרוטוקולים המפורטים, ולבסוף תוספת הרישום ביוונית בפרוטוקולים מלמדים על הצלחתו של הלחץ החיצוני לכפות על מנהל הקהילה סדרים ברורים ושקופים כלפי השלטון לכל הפחות. המגמה הזאת התחברה היטב עם המאמצים שהשקיע הרב קורץ בעדכון פנקס הקהילה ובבדיקת נכסיה שהשתייכו לקהלים העתיקים. כמו כן חל גידול ניכר במספר הוועדות בקהילה, יותר ממה שנדרש על פי החוק היווני. לארבע-עשרה הוועדות שנזכרו בחוק משנת 1923 נוספו בשנת 1934 שמונה ועדות חדשות, שרובן עסקו בענייני רווחה.

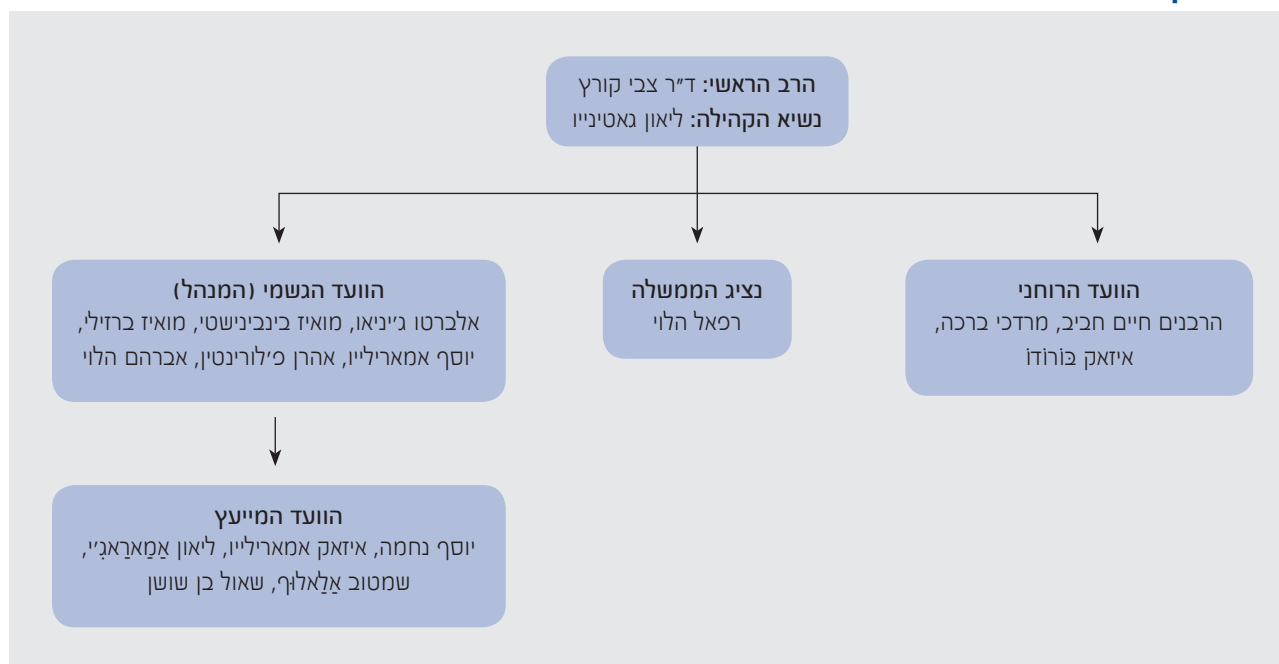
כל מה שנאמר לעיל מצביע על ניסיון לספק שירותים טובים יותר, אבל בעת ובעונה אחת התהליכים הללו מלמדים שהציבור ההולך ומידלדל נסמך יותר ויותר על מוסדות הקהילה, והיא נדרשה לספק שירותים הולכים ורבים מדי יום ביומו. ועדת בית הקברות נוצרה בשל הלחץ הכבד שהופעל על הקהילה לוותר על חלק משטח בית הקברות היהודי לטובת בניית האוניברסיטה של סלונקי. ההתנהלות אל מול הרבדים השונים של השלטון היווני בעניין זה הצריכה הקמת גוף מסודר שיטפל בנושאים אלה. לוועדת הרווחה נוסף תפקיד של "הכנסת אורחים" בשל התגברות זרם הפליטים מגרמניה ליוון. ועדת קופת ההלוואות הקטנות נוסדה בשל המספר ההולך וגדל של בקשות להלוואה מן הקופה. ועדת הביקורת של ועדה זו הוקמה בשל הטענות על איפה ואיפה בהענקת ההלוואות ובשל

הצורך בפיקוח על הנכנס והיוצא. ועדת המצה קמה עקב עליית מחיר הקמח והגידול במספר הנזקקים לקמחא דפסחא. הקמת ועדת התקציב הייתה פועל יוצא של ריבוי העניינים שבהם עסקה הקהילה, אשר סיבכו את תקציבה עד שהיה צורך בקבוצה של אנשים שתתמסר לנושא זה בלבד. ועדת המגורים נוצרה בשל הגידול במספרם של חסרי הבית, וועדת הבינוי נוצרה בשל הצורך לבנות להם מקומות מגורים ולטפל במחסור הקבוע בבתי ספר לילדי הקהילה. הוועדה האחרונה שהוקמה הייתה ועדת הרה"ארגון; לאחר הקמת ועדה זו בשנת 1937 הסימנים הברורים היחידים לארגון מחדש של שירותי הקהילה היו היזמה להעברת משרדי הקהילה אל מעל לג'דיד ח'אן (הח'אן החדש), ומינויו של יוסף נחמה לאחראי לפרויקט הבינוי של המשרדים החדשים.

משנת 1936 הייתה סלוניקי היהודית משולה לסיר לחץ. הקיטור שהלך ונצבר היה ייאושם של המוני העניים שלא מצאו סיוע בשום מקום, ולחצו של הקיטור הזה על הנהגת הקהילה גבר מיום ליום. צמצום הדמוקרטיה המעטה שהייתה קיימת בקהילה היה אחד הקווים הבולטים בתקופת מטקסס ואפיין את האווירה הפוליטית ביוון כולה. הדבר התבטא בכמה מישרים: האחד נגע לכהונתו של הרב קורץ. גם אם הנהגת הקהילה בסלוניקי חפצה להדיח את הרב קורץ (והיא אכן חפצה בכך), היא לא הייתה מסוגלת לעשות זאת כל זמן שהוא רצה להישאר בתפקידו. הקשרים שטיפח עם חצר המלכות ועם מטקסס עצמו מנעו זאת. ביטוי אחר לצמצום הדמוקרטיה בקהילה היה התיקון לסעיף 15 בחוק 2456 העוסק בקהילות היהודיות שאישר ב-1 באוגוסט 1938 את בקשתה של הקהילה היהודית בסלוניקי וקבע בין השאר כי לאספה יש זכות להאריך את הקדנציה שלה בשנתיים נוספות אם שלושים מחברי האספה תומכים בכך. כמו כן נוסח מחדש סעיף 84 של החוק ועל פיו נקבע כי האספה הכללית של הקהילה תבחר בתוך שמונה ימים מסיום הבחירות תשעה חברים שירכיבו את הוועד המנהל של הקהילה. כמו כן נקבע כי הקלפיות בבחירות לוועד המנהל והוועדה המייעצת תישמרנה במשרדי הקהילה, וכי ספירת הקולות תיעשה רק יום אחרי ההצבעה החשאית. אם מחצית מחברי האספה לא הצביעו, תיפסלנה הבחירות ותיערכנה מחדש כעבור כמה ימים.

המשמעות העיקרית של התיקון הזה הייתה שממשלת יוון התיישרה עם הקו המסורתי בקהילה, שהתאים עתה לרוחה, וצמצמה את יכולת השפעתם של המוני העניים על ניהולה של הקהילה, שכן למעשה היא דחתה את הבחירות בשנתיים ובכך קבעה שהקבוצה שתבחר את הוועד המנהל תישאר אותה קבוצת אנשים. כמו כן הוקטן מספר חברי הוועד המנהל משנים עשר לתשעה. בסוף 1939 מונה אחד מחברי הוועד המנהל, רפאל הלוי, לנציג הממשלה בוועד המנהל, ובכך ניתן לו כוח רב מול נשיא הקהילה והרב הראשי כאחד. איזאק שאקי מונה למבקר הקהילה מטעם השלטון. מכל מה שעשה שאקי אחרי מינויו מסתבר שהמינוי כלל רק ביקורת על המוסדות הפילנתרופיים של הקהילה. בד בבד התרחשו שינויים נוספים: מינטיש'ן שאנג'י מונה לתפקיד מזכיר (למעשה יושב ראש) ועדת החינוך של הקהילה בעבור משכורת חודשית של 6,000 דרכמות. מר אליהו ביטי הורד מתפקיד קנסיילר (מנכ"ל) לתפקיד מזכיר במשכורת חודשית של 3,800 דרכמות, ולתפקיד הקנסיילר הועלה מר סאבי (שבתאי) שאַלְתִּיֶּאֶל, ומשכורתו חודשית הייתה 6,500 דרכמות. לא מצאתי את הנימוקים לשינויים האלה. במחצית הראשונה של אפריל 1940 התכנסו שתי ישיבות של הוועד המנהל בהרכב מלא יחד עם הוועד המייעץ והרב הראשי. בישיבה הראשונה, שנערכה בנוכחות הוועד הרוחני, נדון גיוס כלי קודש לצבא היווני. בישיבה השנייה נדון האיסור שהטיל המנכ"ל של מקדוניה על הקהילה לעשות כל צעד תקציבי או חוקתי מאותו רגע ואילך. מן הישיבות הללו ניתן ללמוד על הרכבה המלא של הנהלת הקהילה ערב המלחמה עם איטליה (ראו תרשים בעמוד הבא).

הנהלת הקהילה ערב המלחמה עם איטליה (1940)

בשנת 1939 שקעה הקהילה יותר ויותר בהתמודדות עם צרכים והתחייבויות שלא יכלה לעמוד בהם. הדבר ניכר הן מן הדיונים התכופים באמצעים להשגת מקורות מימון, והן מאופי הנושאים הפרטניים שהובאו לפני הוועד המנהל.

ממש באותו זמן שבו נעשתה הערכת נכסי הקהילה והאפשרויות הטמונות בהם, נעשה מאמץ לשנות את שיטת גיוס המשאבים הכספיים למען היתומים. המנכ"ל, מר ביטי, הציע שבגין כל כתובה הנרשמת ברבנות הראשית תעניק הקהילה למטרה זו סכום כסף, והמימון יבוא מן המס שהנישאים שילמו על הכתובה. ואולם שיטת החישוב שהציע ביטי הייתה שעל 10,000 הדרכמות הראשונות הרשומות בכתובה חויבו הנישאים ב־750 דרכמות עבור היתומים, וככל שגדל סכום הכתובה מעל 10,000 דרכמות, קטן הסכום ששולם לטובת היתומים בגין הסכום שמעל תקרה זאת. המשמעות הייתה שככל שסכום הכתובה היה גבוה יותר, סכום הכסף שהוענק בגינה ליתומים היה נמוך באופן יחסי לזה ששולם בגין כתובה בסיסית. הרב קורץ התנגד בתוקף לשינוי הזה ועמד על כך ששיטת החישוב הקודמת תישמר. מאחר שאין לנו מידע על שיטת החישוב הקודמת, אנו יכולים רק לשער שזו הייתה שיטת פרוגרסיבית שעל פיה נקבע המס הזה באורח יחסי לסכום הכתובה, ללא הקטנה עקבית של המס מעל לתקרה מסוימת. מאחר שהתמיכה ליתומים נגבתה למעשה מן המס ששילמו הנישאים לקהילה, הייתה בשיטת החישוב הזאת הטבה לעשירים על חשבון האנשים הפשוטים (העניים ממש לא שילמו מס על הכתובה). בכך התמידה הנהגת הקהילה בדרך שבה הלכה לאורך התקופה העות'מאנית למן סופה של המאה השבע־עשרה. כעבור כמה חודשים הסכימה הקהילה להצעתו של הרב קורץ להעלות את המס על כל הכתובות.

המאמץ למלא את קופת הקהילה הביא גם לבדיקת גובה תשלומיהם של המתגוררים בדיוור הציבורי של הקהילה. בנובמבר 1939 נוכח הוועד המנהל שההכנסות מן הדיוור הציבורי קטנות ושהיקפן אינו מאפשר לכסות את ההוצאות על תחזוקתו. בשל ההשקעה

השכונה החדשה באזור וֶרְדֶּר. סלוניקי, ראשית המאה העשרים (מכון בן-צבי)

הכספית הגדולה בהקמת השכונות הללו – ובכלל זה הלוואות גדולות שהקהילה נטלה אך לא הצליחה להחזיר – החליט הוועד המנהל לבדוק את מצבם הכלכלי של כל תושבי הדיור הציבורי ולהעלות את דמי השכירות בשיעור ניכר לכל מי שמצבו מאפשר לו זאת. למעשה הוועד המנהל העמיד את ועדת השכונות בפני עובדה מוגמרת. הוא שכר על דעת עצמו שני מבקרים שתפקידם היה לעבור מבית לבית ולבדוק את מצב הדיירים, ודרש מוועדת השכונות הלוואה של 7,000–8,000 דרכמות לתקופה של שלושה חודשים כדי לבצע את הבדיקה.

בד בבד ביצע איזאק שאקי מחקר משלו, וב-15 בינואר 1940 הגיש לוועד המנהל שורה של המלצות שנועדו לייעל את מערכות הסיוע של הקהילה על ידי הידוק הפיקוח על מוסדות הצדקה והחסד, הפרטיים והקהילתיים. שאקי הציע להקים ועדה מרכזית שתפקח על כל הארגונים הפילנתרופיים של הקהילה ותתאם בינם לבין עזמים ובינם לבין הצרכים הדחופים של הקהילה. הנושא שזכה לאזכור מיוחד במחקרו של שאקי היה העלייה המבהילה במספר חולי השחפת בין יהודי העיר. מחלה זו הפכה לחלק בלתי נפרד מן ההוויה של הפועלים עוד בתחילת המאה העשרים, עם שגשוגם של בתי החרושת לטבק. בשנת 1936 הוערך מספר חולי השחפת בשכונת רֶז'י וֶרְדֶּר בחמישה-עשר אחוזים מכלל האוכלוסייה היהודית. ארכיוני הקהילה והעיתונות מלאים סיפורי טרגדיות משפחתיות על רקע זה. האגודה למלחמה בשחפת על שם מאיר ג'יניאו אספה סכום כסף ניכר למען בניית בית חולים יהודי לחולי שחפת, אבל כנראה שלא עלה בידה להקים את הבניין והכסף שימש להלוואות לבית החולים הירש ולצורכי בריאות דחופים אחרים.

שאקי היה ער לתופעה שהלכה והתפשטה בשנים 1939–1940 – המוני אומללים צבאו על משרדי הקהילה בניסיון נואש להשיג סיוע, חלקם היו נואשים באמת ובתמים, ואחרים, על פי דבריו של שאקי, בעיקר נשים, מצאו בקהילה מקור קל להשגת כספים. לדעתו חייב להיעשות מיפוי פרטני של כל הנזקקים, מיפוי אשר יש לעדכןו תכופות, הן כדי למנוע פיזור כספים בין אנשים שאינם נזקקים באמת, והן כדי למנוע את המחזה המביש של ההמון הצובא על דלתות משרדי הקהילה. המיפוי הפרטני שעליו חשב היה אמור לכלול את מידת יכולתם של הנזקקים לשלם שכר דירה. לדעת שאקי היו הרבה אנשים שטענו כי הם נזקקים וניתן היה להוכיח שהם מסוגלים לשלם שכר דירה, לכל הפחות שכר דירה נמוך.

חזית בית היתומים על שם קרלו אֶלְאֵטִיני.
סלונקי, 1930 לערך (בית רקנאטי, פתח תקווה)

הוועד המנהל של הקהילה לא קיבל את רוב ההמלצות של שאקי, ונראה כי התעלם מהן. בית החולים הירש עמד באופן מתמיד לפני התמוטטות. בית היתומים קרלו אֶלְאֵטִיני לא קיבל חוסים חדשים, שכן גם הוא עמד לפני התמוטטות כספית. ההנהלה של ארגון הצדקה "מלביש ערומים" התפטרה בשל מצבו הכספי הגרוע של הארגון. תשלומים שהייתה חובה לשלם נעשו על ידי נטילת הלוואות מבנקים שונים ומכירת קרקעות. המלצה אחת של שאקי הובאה לכלל ביצוע. בסוף מרץ 1940 הוחלט להעלות את דמי השכירות בדיור הציבורי. כעבור שבוע התפטרה ועדת השכונות במחאה על ההחלטה הזאת.

הניסיון להיטיב את מצב העשירים באמצעות ההקלה במיסוי הכתובות שסכומיהן גבוהים והחשד שהוטל בדיירי הדיור הציבורי יוצרים תחושה מסוימת של חוסר נוחות. תחושה זו מתגברת כאשר נזכרים בפרוטוקולים של ישיבות הוועד המנהל של הקהילה וסופרים את כמות ההטבות והתשלומים השונים שניתנו באותו זמן לפקידים של הקהילה, לנבחרים וסתם למקורבים לצלחת. זאת נוסף על המינויים החדשים מסוף 1939 שהוזכרו לעיל. סופו של דבר היה שמנכ"ל משרד החינוך והדתות

היווני התערב בעניין והורה למנכ"ל החדש של הקהילה, סאבי שאלתיאל, שעל מוסדות הקהילה לחדול מהתנהלות זו. החלטה בעניין זה התקבלה בוועד המנהל בישיבתו מ־11 באוגוסט 1940. כל ההטבות הללו היו בעייתיות מכיוון נוסף. כזכור, באוגוסט 1938 נקבע כי כהונת הוועד יכולה להתארך בשנתיים, ואכן הוועד ניצל את ההארכה הזאת. אבל באפריל 1940 הודיע המנכ"ל של מקדוניה לחברי הוועד כי הוא אוסר עליהם להאריך את כהונתם, כי הוא יטפל בדבר באופן אישי וכי הקהילה לא תוכל להגיש תקציב חדש עד אשר יאשר זאת. עקב כך, וכדי שהקהילה תוכל להמשיך ולתפקד, הוחלט ליטול את התקציב הכולל של שנת 1938/39 ולחלק אותו לשנים עשר, וכך להמשיך את הקצאות הכספים בשנת 1940/41.

עם זאת הורה המנכ"ל של מקדוניה לוועד המנהל לבל יהיו לפטר מי מעובדי הקהילה בשל המצב הכלכלי הקשה במדינה. באותו חודש (ספטמבר 1940) עלו הוצאותיה ההכרחיות של הקהילה, שכללו החזר חובות, תשלום משכורות, תשלום מסים וסיוע לאביונים, לסכום של למעלה ממיליון דרכמות, ואילו הכנסותיה היו 150,000 דרכמות בלבד. דאז לוי הישיש, שהצביע על המצב הבלתי אפשרי, יעץ למכור רכוש במהירות האפשרית. מואיז בינבינישטי הזכיר לו שבמצב הנוכחי איש אינו רוכש נכסי דלא ניידים, וסוכם לפנות אל המנכ"ל של מקדוניה. אין פלא שעד אוקטובר 1940 לא נבחרה נשיאות חדשה. ב־16 באוקטובר הורה שר החינוך והדתות על הקמת ועד מנהל חדש: רפאל הלוי, שהיה נציג הממשל בוועד הקודם, מונה לנשיא; אהרן שאקי מונה לסגן נשיא; אלברטו ג'יניאו ושלמה עוזיאל מונו למזכירים; אלברטו אמארייליו מונה לגזבר; קרלו ברכה מונה למבקר; וחברים נוספים היו: בֶּינִיקוֹ שאלתיאל, שאלתיאל כהן ואיוזאק קאפֶּילי. למנכ"ל הקהילה מונה אֶלְבֶּר אֶרְדִּיטי. זו הייתה בוודאי הפעם הראשונה בהיסטוריה של הקהילה ששלטון זר מינה את גוף ההנהלה שלה. מן העובדה שלא נערכו בחירות בקהילה, גם לנוכח הסיכוי שממשלת יוון תמנה את הוועד המנהל, ניתן להסיק עד כמה נואש היה מצבה של הקהילה ערב הפלישה האיטלקית. אמנם היה לה רכוש, אבל בתנאים ששררו הוא היה חסר ערך. למעשה הקהילה הייתה בפשיטת רגל. מאותו רגע ועד לכניסת הצבא

הגרמני לעיר עסקה הנהגת הקהילה כמעט אך ורק בעניין אחד: סיוע לאלפי האביונים שהתגודדו מול משרדיה רעבים וחסרי תקווה.

לאחר פרוץ המלחמה עם איטליה (29 באוקטובר 1940) נעשתה בקהילה הערכה של מצב העוני בשכונות היהודיות, וסיכומה היה שבכל השכונות מתגוררים 31,036 עניים (מתוך כ־50,000 יהודי סלוניקי). המספר הזה כלל אנשים שלא יכלו לעזור לעצמם בשום דרך, אלמנות ויתומים של נופלים במלחמה עם איטליה, משפחות חיילים שהיו המפרנסים היחידים, חולי שחפת ומשפחותיהם, מובטלים וזקנים. מצבה של הקהילה היוונית לא היה טוב בהרבה. ממשלת יוון ארגנה בתי תמחוי אשר סיפקו ארוחות חמות לאביונים שנרשמו דרך בתי הספר. הרישום הזה והספקת הארוחות החלו בנובמבר 1940. על פי חישוביו של אֶוֹנְגֶלוֹס חֶקִימוֹגְלוֹ נרשמו גם כ־13,000 אביונים יהודים, אם כי לא ברור כמה מהם בדיוק נהנו מארוחות דרך רשת הסעד הזאת. בד בבד הקים הוועד המנהל של הקהילה ועדה משלו להקמת בתי תמחוי בשכונות היהודיות. בראש הוועדה עמד ליאון גאטיניו. השיטה שבה עבד המנגנון הזה אינה ברורה כל צורכה, וקשה לברר את הקשר בין המערכת הממשלתית למערכת הזאת. מצד אחד, הפגישות של הוועד המנהל עסקו כולן בבחינת בקשות סעד של אנשים שונים. הסעד שניתן היה זעיר להפליא, בין חמישים לשבעים וחמש דרכמות לחודש. מצד שני פעל מנגנון התמחוי הקהילתי. בין הבקשות שהוגשו לוועד הקהילה היו גם בקשות אישור ליהנות מן הזכות לאכול בבית התמחוי. הרושם שמתקבל הוא שמי שהיה רשום כאביון לא זכה באופן אוטומטי לארוחות בבית התמחוי, והייתה נחוצה לכך פרוצדורה נוספת. אם נכון הרושם הזה, הוא מעיד על המשאבים המצומצמים עד אימה שעמדו לרשות הקהילה. ב־29 בינואר 1941 פנה ליאון גאטיניו, שעתה היה ראש הוועדה להספקת מזון לאביונים, לוועד המנהל וביקש סכום של 25,000–30,000 דרכמות כדי שיוכל להמשיך בחלוקת המזון. ב־3 בפברואר אושרו לו 17,500 דרכמות בלבד. באקורד עצוב זה מסתיימת למעשה פרשת עלילותיה של הקהילה כארגון. ב־9 באפריל 1941 נכנסו הגרמנים לסלוניקי, ופרק שונה לחלוטין החל בתולדות ארגונה של קהילת סלוניקי.

מקורות לפרק

חקימוגלו, אביונים יהודים בסלוניקי; חקימוגלו, עניין מודיאנו; מודיאנו, אילן יוחסין; מירון, יזמים יהודים איטלקים בסלוניקי; נחמה, אלברט ג'יניאו ז"ל; קונסטנטופולו וורמיס, תעודות על ההיסטוריה; רוזן, גשר צר; רוזן, המאה העות'מאנית האחרונה; רוזן, יהודים ויוונים.